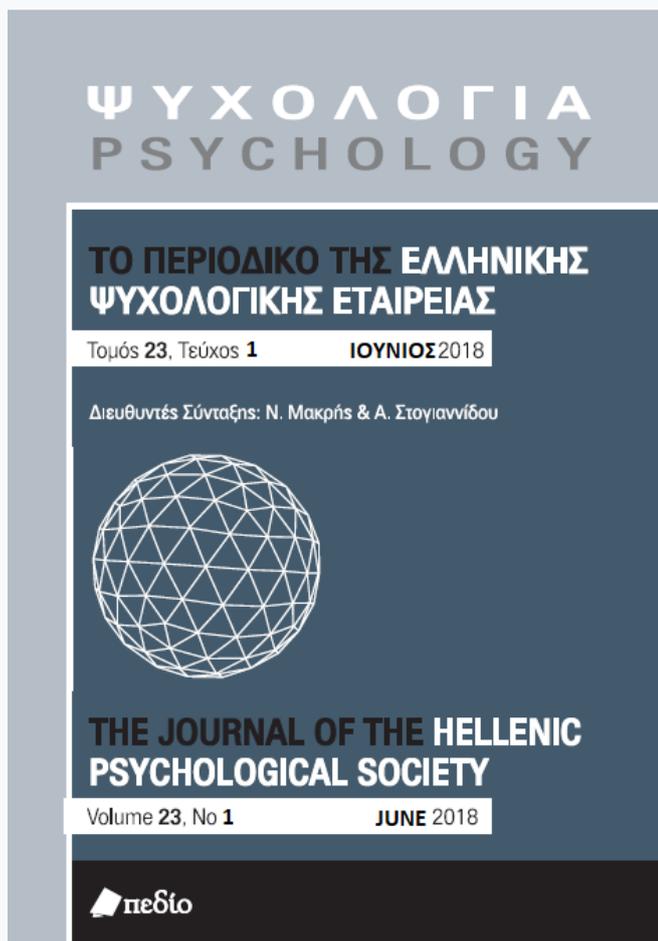

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 23, No 1 (2018)

Special Section - Emotions: Theory, research and applications

Hierarchical Structure of the Developing Personality: A Series of Questionnaires for the Assessment of Individual Differences from Preschool to Early Adolescence

Ηλίας Μπεζεβέγκης, Βασίλης Παυλόπουλος

doi: [10.12681/psy_hps.23021](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23021)

Copyright © 2018, Ηλίας Μπεζεβέγκης, Βασίλης Παυλόπουλος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Μπεζεβέγκης Η., & Παυλόπουλος Β. (2018). Hierarchical Structure of the Developing Personality: A Series of Questionnaires for the Assessment of Individual Differences from Preschool to Early Adolescence. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 23(1), 108–127. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23021

Ιεραρχική Δομή της Αναπτυσσόμενης Προσωπικότητας: Μια Σειρά Ερωτηματολογίων για την Αξιολόγηση των Ατομικών Διαφορών από την Προσχολική Ηλικία ως την Προεφηβεία

ΗΛΙΑΣ ΜΠΕΖΕΒΕΓΚΗΣ¹

ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΥΛΟΠΟΥΛΟΣ¹

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο αυτό παρουσιάζει τη διαδικασία κατασκευής και την ιεραρχική δομή μίας σειράς ερωτηματολογίων για την αξιολόγηση από τους γονείς της προσωπικότητας παιδιών προσχολικής, σχολικής και προεφηβικής ηλικίας. Σε πρώτη φάση συγκεντρώθηκαν ελεύθερες γονικές περιγραφές της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας, οι οποίες ταξινομήθηκαν σύμφωνα με ένα σύστημα 14 κατηγοριών. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκαν 100 εννοιολογικά ομοιογενείς ομάδες γνωρισμάτων εντός των κατηγοριών. Η επιλογή 1-2 αντιπροσωπευτικών προτάσεων από κάθε ομάδα οδήγησε σε τέσσερις καταλόγους γνωρισμάτων, για παιδιά 2-4, 5-7, 8-10 και 11-13 ετών. Τα προκαταρκτικά αυτά ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν σε 1.817 γονείς, οι οποίοι αξιολόγησαν τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των παιδιών τους. Εφαρμόζοντας την ανάλυση κύριων συνιστωσών, εντοπίστηκαν 4 (για τα 3 έτη) ή 5 (για τα 6, 9 και 12 έτη) γενικοί παράγοντες και 12 (για τα 3 έτη) ή 15 (για τα 6, 9 και 12 έτη) επιμέρους πτυχές της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας. Οι δείκτες εσωτερικής συνέπειας κυμάνθηκαν μεταξύ 0,76-0,96 για τους γενικούς παράγοντες, και μεταξύ 0,61-0,91 για τις επιμέρους πτυχές. Στην τελική μορφή τους, και μετά από ψυχομετρική αξιολόγηση του περιεχομένου τους, οι τέσσερις εκδόσεις των Ερωτηματολογίων «Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων» (Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ), περιλαμβάνουν 92 (για τα 3 έτη), 106 (για τα 6 έτη), 121 (για τα 9 έτη) ή 99 (για τα 12 έτη) προτάσεις. Στη δομή των νέων ερωτηματολογίων συμπεριλαμβάνονται αρκετές από τις διαστάσεις των πιο γνωστών μοντέλων της παιδικής ιδιοσυγκρασίας. Επιπλέον, συζητούνται οι αναπτυξιακοί πρόδρομοι αλλά και οι επιμέρους διαφοροποιήσεις που εντοπίστηκαν σε σχέση με το μοντέλο των «μεγάλων πέντε» παραγόντων της ενήλικης προσωπικότητας.

Λέξεις Κλειδιά: Προσωπικότητα, παιδική ηλικία, Μοντέλο των Πέντε Παραγόντων

1. Τμήμα Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.

* Στοιχεία επικοινωνίας: Ηλίας Μπεζεβέγκης, Τμήμα Ψυχολογίας, Φιλοσοφική Σχολή (κυψέλη 504), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Πανεπιστημίοπολη, 15784 Ζωγράφος (e-mail: ebesev@psych.uoa.gr).

Η έρευνα αυτή χρηματοδοτήθηκε εν μέρει από τον Ειδικό Λογαριασμό Κονδυλίων Έρευνας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

1. Εισαγωγή

Μπορεί κανείς να αναφερθεί σε προσωπικότητα κατά την παιδική ηλικία; Οι Eysenck και Eysenck (1985) ορίζουν την προσωπικότητα ως τη σχετικά σταθερή και διαρκή οργάνωση του χαρακτήρα, της ιδιοσυγκρασίας, της νόησης και της φυσιολογίας, η οποία καθορίζει τον μοναδικό τρόπο με τον οποίο το άτομο προσαρμόζεται στο περιβάλλον. Τα στοιχεία που προβληματίζουν, όταν αναφερόμαστε σε παιδιά, είναι οι όροι «σχετικά σταθερή» και «διαρκής οργάνωση», αφού η δυναμική της ανάπτυξης έρχεται σε αντίθεση με τη σταθερότητα και τη διάρκεια στο χρόνο. Ίσως, για αυτόν το λόγο συχνά χρησιμοποιείται ο όρος «ιδιοσυγκρασία», ιδιαίτερα όταν πρόκειται για παιδιά προσχολικής ηλικίας. Μια σαφή διαφοροποίηση των δύο εννοιών προτείνει ο Strelau (1987): Η ιδιοσυγκρασία αναφέρεται σε σχετικά σταθερές ατομικές διαφορές που εμφανίζονται ήδη σε πρώιμα στάδια της ανάπτυξης και έχουν τις ρίζες τους σε βιολογικά καθοριζόμενες τάσεις συμπεριφοράς. Από το άλλο μέρος, η προσωπικότητα θεωρείται ευρύτερη έννοια, η οποία συμπεριλαμβάνει γνωρίσματα που καθορίζονται περισσότερο από κοινωνικούς παράγοντες.

Οι προσπάθειες για τη συσχέτιση προσωπικότητας και ιδιοσυγκρασίας σε θεωρητικό επίπεδο δεν συνοδεύονται συχνά από αντίστοιχες εμπειρικές έρευνες. Πάντως, μπορεί κανείς να μελετήσει τις ατομικές διαφορές στην ανάπτυξη αποφεύγοντας τον σκόπελο της ταξινόμησης των γνωρισμάτων σε ιδιοσυγκρασιακά ή χαρακτηριστικά προσωπικότητας. Εξάλλου, η διάκριση ενός γνωρίσματος της ιδιοσυγκρασίας από ένα γνώρισμα της προσωπικότητας συχνά είναι δύσκολη –αν όχι αδύνατη– σε επίπεδο λειτουργικού ορισμού, δηλαδή όπως εμφανίζεται στο περιεχόμενο ενός ερωτηματολογίου. Για αυτό έχει προταθεί η κατάργηση της διάκρισης μεταξύ ιδιοσυγκρασίας και προσωπικότητας στο πεδίο της εμπειρικής έρευνας (De Fruyt & Van Leeuwen, 2014).

Παρόλο που η μελέτη για τη δομή της προσωπικότητας έχει ασκήσει αξιόλογη επίδραση στις θεωρίες της ενήλικης προσωπικότητας, η μελέτη για τη δομή της παιδικής προσωπικότητας και

ιδιοσυγκρασίας δεν φαίνεται να ενσωματώνεται ακόμη στις θεωρίες της ανάπτυξης. Αυτό πιθανώς οφείλεται στην ποικιλία των ερευνητικών προσπαθειών και στην επακόλουθη ασυμφωνία μεταξύ τους. Στην περιοχή αυτή σημαντικό θεωρείται το έργο των Thomas και Chess (1977), το μοντέλο των οποίων αποτελείται από εννέα διαστάσεις (ενεργητικότητα, ρυθμικότητα, προσέγγιση, προσαρμοστικότητα, ζωηρότητα, ένταση ερεθίσματος, διάθεση, διασπαστικότητα, επιμονή) και έχει αποτελέσει το θεωρητικό υπόβαθρο για την κατασκευή ερωτηματολογίων (π.χ. Carey & McDevitt, 1978). Ωστόσο, το υλικό στο οποίο βασίστηκαν οι Thomas και Chess ήταν ολιγάριθμες συνεντεύξεις με γονείς, κυρίως μητέρες. Επιπλέον, οι Martin, Wisenbaker και Huttunen (1994) ανέλυσαν τα δεδομένα 12 ερευνών και διαπίστωσαν ότι, σε επίπεδο μεμονωμένων προτάσεων, οι παράγοντες που προκύπτουν είναι πάντα λιγότεροι από εννέα και μόνο πέντε (ενεργητικότητα, αρνητική διάθεση, επιμονή στο έργο, προσαρμοστικότητα, αναστολή) εμφανίζονται συστηματικά στις περισσότερες έρευνες, οι οποίοι δεν έχουν το ίδιο όνομα με τους αντίστοιχους του αρχικού μοντέλου.

Οι Buss και Plomin (1975) διέκριναν αρχικά τέσσερις διαστάσεις της παιδικής ιδιοσυγκρασίας (συναισθηματικότητα, σωματική δραστηριότητα, κοινωνικότητα, παρορμητικότητα), για τις οποίες κατασκεύασαν κλίμακες αξιολόγησης. Σε μεταγενέστερη αναθεώρηση (Buss & Plomin, 1984) οι συγγραφείς αφαίρεσαν την παρορμητικότητα από το μοντέλο τους εξαιτίας της αστάθειας που παρουσίαζε σε παραγοντικές αναλύσεις. Αξιολόγηση είναι η συμβολή του Bates (1980), ο οποίος επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στη «δύσκολη» ιδιοσυγκρασία. Τα ερωτηματολόγια που έχει κατασκευάσει (Bates, Freeland, & Lounsbury, 1979) περιλαμβάνουν τέσσερις διαστάσεις: αρνητική συναισθηματικότητα, αναστάτωση-κλάμα, αρνητική διάθεση και δυσπροσαρμοστία σε άγνωστα πρόσωπα ή καταστάσεις. Τέλος, σημαντικό είναι το έργο της Rothbart (1991), η οποία χρησιμοποιεί δύο γενικές διαστάσεις γνωρισμάτων για να περιγράψει τις ατομικές διαφορές στην ιδιοσυγκρασία: αντίδραση και αυτορρύθμιση. Το ερωτηματολόγιο που κατασκεύασε (Rothbart, 1981), αξιολογεί έξι

παράγοντες: φόβο, θυμό, ικανοποίηση, εμμονή, έλεγχο αντιδράσεων και επίπεδο ενεργητικότητας. Ενώ σε μεταγενέστερες μετρήσεις (Rothbart, Ahadi, Hershey, & Fisher, 2001) προτείνει τρεις παράγοντες: εξωστρέφεια, αρνητική διάθεση και εργώδη έλεγχο.

Η παραπάνω σύντομη ανασκόπηση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ερευνητής των ατομικών διαφορών στην αναπτυσσόμενη προσωπικότητα και ιδιοσυγκρασία βρίσκεται αντιμέτωπος με τεράστιο αριθμό γνωρισμάτων και με ευρύτατη ποικιλία διαγνωστικών μεθόδων. Επιπλέον, ελάχιστες είναι οι εμπειρικές μελέτες που παρέχουν ενδείξεις συνέχειας μεταξύ αναπτυσσόμενης και ενήλικης προσωπικότητας (π.χ. Ahadi & Rothbart, 1994. Hampson & Goldberg, 2006. Wångqvist, Lamb, Frisén, & Hwang, 2015). Έτσι, μέχρι πρόσφατα δινόταν περίπου η εντύπωση ότι η ιδιοσυγκρασία εξαφανίζεται με το τέλος της παιδικής ηλικίας και η προσωπικότητα αναδύεται σχεδόν αυτόνομα στην ενηλικίωση!

Σε ό,τι αφορά τη μελέτη της ενήλικης προσωπικότητας, πληθαίνουν συνεχώς οι ενδείξεις ότι το Μοντέλο των Πέντε Παραγόντων (ΜΠΠ) μπορεί να χρησιμοποιηθεί επαρκώς ως κοινή πλατφόρμα για τη χαρτογράφηση των ατομικών διαφορών (John, Naumann, & Soto, 2008). Το ΜΠΠ περιλαμβάνει πέντε γενικές διαστάσεις: εξωστρέφεια, προσήνεια, ευσυνειδησία, συναισθηματική σταθερότητα/νευρωτισμός και δεκτικότητα σε εμπειρίες/πνευματική καλλιέργεια/νόηση. Η ισχύς του μοντέλου οφείλεται μάλλον στην εμπειρική επαναβεβαίωση των ευρημάτων, παρά σε κάποιο θεωρητικό πρότυπο. Προέρχεται από δύο διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις: (α) τη λεξικολογική υπόθεση και τη συνακόλουθη δημιουργία ταξινομιών βασισμένων σε λεξικά (Goldberg, 1981. John, Angleitner, & Ostendorf, 1988), και (β) τη διερεύνηση της δομής ερωτηματολογίων προσωπικότητας με τη μέθοδο της ανάλυσης παραγόντων (McCrae & Costa, 1987, 1997). Παρά την ευρεία αποδοχή του ΜΠΠ, αυτή απέχει από το να είναι καθολική, ενώ δεν λείπει η κριτική αντιμετώπιση (π.χ. McAdams & Walden, 2010). Για παράδειγμα, ο αριθμός «πέντε» θεωρείται άλλοτε ως πλεονάζων και άλλοτε ως ανεπαρκής για τη μελέτη της προσωπι-

κότητας, ο παράγοντας Δεκτικότητα σε Εμπειρίες ανευρίσκεται μόνον σποραδικά σε διαπολιτισμικές έρευνες, ενώ η ονομασία των παραγόντων αποτελεί σημείο διαφωνιών, ακόμα και μεταξύ των υποστηρικτών του μοντέλου (Heine & Buchtel, 2009).

Ανταποκρινόμενοι σε αυτούς τους προβληματισμούς, οι ερευνητές επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους σε επιμέρους πτυχές (facets) εντός των γενικών παραγόντων προσωπικότητας. Η ιδέα αυτή δεν είναι νέα: Ο Allport, ήδη από το 1937, διακρίνει τα γνωρίσματα σε περίοπτα, κεντρικά και δευτερεύοντα, ανάλογα με το επίπεδο αφαίρεσης. Ο Cattell (1957) αναφέρει 46 επιφανειακά γνωρίσματα και 16 πρωτογενείς παράγοντες προσωπικότητας. Την ιεραρχική οργάνωση της προσωπικότητας υιοθετεί και η θεωρία του Eysenck (Eysenck & Eysenck, 1985). Χαρακτηριστικό παράδειγμα εφαρμογής αυτής της ιδέας στο ΜΠΠ αποτελεί το ερωτηματολόγιο NEO-PI (Costa & McCrae, 1992a) που αξιολογεί συνολικά 30 πτυχές της προσωπικότητας, έξι πτυχές για κάθε «μεγάλο» παράγοντα. Το ίδιο εργαλείο έχει χρησιμοποιηθεί για την αξιολόγηση και της εφηβικής προσωπικότητας (De Fruyt, Hoekstra, & Rolland, 2000). Ακόμη περισσότερες πτυχές, εννέα για καθένα από τις πέντε γενικές διαστάσεις, περιλαμβάνει το ερωτηματολόγιο International Personality Item Pool (IPIP. Goldberg et al., 2006).

Η επάρκεια του ΜΠΠ για την αξιολόγηση της ενήλικης προσωπικότητας, αλλά και η ανάγκη σύνδεσης της παιδικής με την ενήλικη προσωπικότητα, οδήγησαν τους ερευνητές να αξιοποιήσουν το μοντέλο για τη μέτρηση και της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας. Αυτό έχει γίνει κατά κανόνα με τη χρήση ερωτηματολογίων που βασίζονται στο ΜΠΠ, είτε απηχούν ευθέως σε αυτό. Πηγή άντλησης των δεδομένων είναι σημαντικοί άλλοι (γονείς, εκπαιδευτικοί, συνομήλικοι) ή οι ίδιοι οι συμμετέχοντες. Για παράδειγμα, οι Mervielde, Buyst και De Fruyt (1995) απευθύνθηκαν σε εκπαιδευτικούς παιδιών 4-12 ετών, οι Zupančič και Kančič (αναφ. στο Zupančič, 2007) χορήγησαν ερωτηματολόγιο προσωπικότητας για παιδιά σε γονείς και εκπαιδευτικούς προσχολικής ηλικίας, ενώ οι Wångqvist και συν. (2015) άντλησαν δεδομένα από μητέρες και τα παιδιά τους σε διαχρονική έρευνα για την

ανάπτυξη της προσωπικότητας, η οποία κάλυπτε ηλικιακό εύρος 2-29 ετών. Οι συνομήλικοι έχουν αποτελέσει σε πολύ μικρότερο βαθμό πηγή πληροφορόρησης για την προσωπικότητα παιδιών και εφήβων (π.χ. Smrtnik-Vitulić & Zupančić, 2011).

Η χρήση ερωτηματολογίων αυτοαναφοράς φαίνεται να επιλέγεται από αυξανόμενο αριθμό ερευνητών, ιδιαίτερα για τη μελέτη της προσωπικότητας εφήβων και νεαρών ενηλίκων. Για παράδειγμα, ο Demetriou (2003) προσαρμοσε το ερωτηματολόγιο E-ΔΠΡΟΠΕ12 για γονείς (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 1998) σε ερωτηματολόγιο αυτοαναφοράς και το χορήγησε σε φοιτητές στην Κύπρο επιβεβαιώνοντας την παραγοντική του δομή. Το ίδιο εργαλείο χρησιμοποιήθηκε σε μεταγενέστερες έρευνες (Ανδρέου, 2009. Demetriou, Kyriakides, & Avraamidou, 2003. Καραμαύρου, 2014). Σε μια διαφορετική προσπάθεια άντλησης δεδομένων αυτοαναφοράς σε μικρές ηλικίες, οι Maćkiewicz και Ciecuch (2016) ανέπτυξαν το ερωτηματολόγιο με εικόνες Pictorial Personality Traits Questionnaire for Children, το οποίο χορήγησαν σε παιδιά 7-13 ετών.

Κοινό στοιχείο των παραπάνω ερευνών ήταν ότι, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, επιβεβαίωσαν μια παραγοντική δομή της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας που προσομοιάζει στο ΜΠΠ. Στο πλαίσιο αυτό κινήθηκε το ερευνητικό πρόγραμμα International Consortium for the Developmental Antecedents of the Five-Factor Model in Childhood (ICDA-FFM. Kohnstamm, Halverson, Mervielde, & Havill, 1998), το οποίο αποτέλεσε τη θεωρητική και μεθοδολογική αφετηρία της παρούσας έρευνας. Ομάδες ερευνητών από επτά χώρες (Βέλγιο, Γερμανία, Ελλάδα, ΗΠΑ, Κίνα, Ολλανδία, Πολωνία) μέτρησαν τις ατομικές διαφορές στην προσωπικότητα των παιδιών από την προσχολική έως την προεφηβική ηλικία με βάση γονικές περιγραφές στη ρέουσα, φυσική γλώσσα. Τα αποτελέσματα αυτής της απόπειρας πρόσφεραν σαφείς ενδείξεις για την καταλληλότητα της χρήσης του ΜΠΠ στη μέτρηση της προσωπικότητας παιδιών 3-13 ετών (Slotboom, Havill, Pavlouros, & De Fruyt, 1998. Μπεζεβέγκης, Παυλόπουλος, & Μουρουσάκη, 1996).

Η χρήση του ΜΠΠ ως θεωρητική βάση για τη

μελέτη της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας έχει διευρυνθεί έκτοτε. Αυτό ισχύει περισσότερο για τον τομέα της μέτρησης ατομικών διαφορών στην προσωπικότητα παιδιών και εφήβων, μια περιοχή που έχει δώσει πλούσιους καρπούς (π.χ. Barbaranelli, Caprara, Rabasca, & Pastorelli, 2003. De Fruyt, Mervielde, Hoekstra, & Rolland, 2000. John, Caspi, Robins, Moffitt, & Stouthamer-Loeber, 1994). Η προβλεπτική αξία του μοντέλου έχει επίσης ελεγχθεί σε έρευνες με συμμετέχοντες από την προσχολική έως την εφηβική ηλικία (βλ. Zupančić, 2008). Είναι ενδεικτικό ότι 8 από τα 11 άρθρα ειδικού τεύχους του περιοδικού *Journal of Adolescence* υιοθέτησαν το ΜΠΠ για τη μελέτη πτυχών της προσωπικότητας παιδιών και εφήβων (De Fruyt & Van Leeuwen, 2014). Ένα από τα παραπάνω ερωτηματολόγια (Barbaranelli et al., 2003) έχει χρησιμοποιηθεί πρόσφατα με επιτυχία στην Ελλάδα για τη μέτρηση ατομικών διαφορών στην προσωπικότητα αγοριών και κοριτσιών προεφηβικής ηλικίας (Kokkinos & Markos, 2017). Η πολιτισμική προσαρμογή αυτού του ερωτηματολογίου σε ελληνικό δείγμα οδήγησε στη δημιουργία μιας σύντομης έκδοσης, με τις μισές περίπου προτάσεις του αρχικού ερωτηματολογίου και ικανοποιητικές ψυχομετρικές ιδιότητες (Markos & Kokkinos, 2017).

Πέραν της γενικής παραγοντικής δομής της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας, το ενδιαφέρον των ερευνητών στρέφεται στην προσπάθεια να εντοπιστούν ενδιάμεσα επίπεδα, μεταξύ των γενικών παραγόντων και των μεμονωμένων γνωρισμάτων. Η υιοθέτηση μιας ιεραρχικής οργάνωσης των ατομικών διαφορών στην ανάπτυξη έχει πολλαπλά οφέλη (Markos, 2009. Mervielde, & De Fruyt, 1999). Μπορεί να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στη μελέτη της προσωπικότητας παιδιών και ενηλίκων, καθώς είναι πιθανό ότι γνωρίσματα που εμφανίζονται αυτόνομα κατά την παιδική ηλικία (όπως η δραστηριότητα, η διασπαστικότητα και η διάθεση) εντάσσονται ως επιμέρους πτυχές σε γενικότερες διαστάσεις της προσωπικότητας κατά την ενήλικη ζωή (στην εξωστρέφεια, στην ευσυνειδησία και στη συναισθηματική σταθερότητα, αντίστοιχα). Έτσι, είναι δυνατόν να εντοπιστούν αναπτυξιακοί «προάγγελοι» των παραγόντων της ενήλικης προσωπικότητας επιτρέποντας πιο

ασφαλή πρόγνωση και, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο, πιο αποτελεσματική παρέμβαση. Επιπλέον, η ανάλυση της προσωπικότητας στο ενδιάμεσο επίπεδο των επιμέρους πτυχών μπορεί να αποδειχθεί χρήσιμη για την ανεύρεση γνωρισμάτων που χαρακτηρίζουν συγκεκριμένα αναπτυξιακά στάδια, αφού επιτρέπει τη λεπτομερέστερη διερεύνηση των ατομικών διαφορών. Τέλος, είναι ευκολότερο να αναδειχθούν αναπτυξιακές τάσεις, όπως η «μετακίνηση» μιας πτυχής γνωρισμάτων σε διαφορετικό παράγοντα με την αλλαγή της ηλικίας. Τέτοια ευρήματα μπορούν να εξηγήσουν την, όχι σπάνια, ασταθή συνάφεια μεταξύ μεμονωμένων γνωρισμάτων και γενικών παραγόντων στις φάσεις της ανάπτυξης.

Τα πλεονεκτήματα της ιεραρχικής οργάνωσης των γνωρισμάτων της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας έχουν αξιοποιήσει αρκετές έρευνες (π.χ. De Fruyt et al., 2000. Martel, Nigg, & Lucas, 2008. Tackett, Krueger, Iacono, & McGue, 2008). Τρεις από αυτές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον λόγω της συνάφειάς τους με την παρούσα μελέτη. Οι Mervielde και De Fruyt (1999), με βάση ελεύθερες περιγραφές των γονέων για την προσωπικότητα των παιδιών τους, κατασκεύασαν ερωτηματολόγιο που μετρά πέντε όμοιους παράγοντες με τους «μεγάλους πέντε» και 18 πτυχές επιμέρους γνωρισμάτων της παιδικής προσωπικότητας. Ομοίως, με βάση ελεύθερες γονικές περιγραφές της προσωπικότητας των παιδιών και πολλαπλές αναλύσεις παραγόντων, οι Halverson et al. (2003) παρουσίασαν ένα ερωτηματολόγιο που δοκιμάστηκε επιτυχώς σε τρεις χώρες (ΗΠΑ, Κίνα και Ελλάδα). Το Inventory of Child Individual Differences (ICID) αξιολογεί την προσωπικότητα παιδιών 3-13 ετών και περιλαμβάνει τους γνωστούς Πέντε Παράγοντες και 15 ενδιάμεσου επιπέδου πτυχές. Οι Tackett et al. (2012), χρησιμοποιώντας το ερωτηματολόγιο ICID με γονείς σε πέντε χώρες (μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα), επιβεβαίωσαν την ύπαρξη των Πέντε Παραγόντων για την περιγραφή της προσωπικότητας στις ηλικίες 3-14 ετών. Η ιδιαιτερότητα αυτής της έρευνας έγκειται στο γεγονός ότι επιχειρήθηκαν διαδοχικές παραγοντικές αναλύσεις πέντε επιπέδων, οι οποίες έδειξαν όχι μόνον ότι υπάρχουν ενδιάμεσα επίπεδα (με-

ταξύ μεμονωμένων γνωρισμάτων και των πέντε παραγόντων), αλλά και ότι ορισμένα γνωρίσματα προσωπικότητας έχουν ένα σαφώς αναπτυξιακό χαρακτήρα, με την έννοια ότι μετακινούνται σε διαφορετικές πτυχές και συνθέτουν ένα ποικίλο περιεχόμενο γνωρισμάτων από ηλικία σε ηλικία.

2. Η Παρούσα Έρευνα

Η παρούσα εργασία εντάσσεται στο θεωρητικό και μεθοδολογικό πρότυπο των ερευνών για τη μελέτη αναπτυξιακών προάγγελων των «μεγάλων πέντε» παραγόντων της προσωπικότητας στην παιδική ηλικία με βάση περιγραφές των γονέων. Ειδικότερα, συνοψίζεται η ελληνική συμμετοχή στο διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα ICDA-FFM με σκοπό την κατασκευή αναπτυξιακά και πολιτισμικά ευαίσθητων ψυχομετρικών εργαλείων για τη μέτρηση της προσωπικότητας παιδιών 3-13 ετών. Καθώς η διαδικασία κατασκευής του ερωτηματολογίου για την ηλικιακή ομάδα 11-13 ετών έχει ήδη δημοσιευτεί αλλού (Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 1998. Παυλόπουλος, 1998), αναφέρουμε εδώ μόνο τις βασικές μεθοδολογικές επιλογές: (α) Οι γονείς αποτέλεσαν την κύρια πηγή άντλησης των δεδομένων, (β) αξιοποιήθηκαν οι περιγραφές της προσωπικότητας σε ελεύθερο, ρέοντα λόγο, και (γ) επιλέχθηκε το ΜΠΠ για την πλαισίωση του εμπειρικού υλικού, με στόχο τον εντοπισμό πιθανών προδρόμων των «μεγάλων πέντε» κατά την παιδική ηλικία (βλ. Μπεζεβέγκης & συν., 1996).

Η ελληνική συμμετοχή στο διεθνές ερευνητικό πρόγραμμα ICDA-FFM ολοκληρώθηκε σε τρεις φάσεις, οι οποίες παρουσιάζονται αναλυτικά στον Πίνακα 1. Η πρώτη φάση περιέλαβε τη συλλογή και επεξεργασία ελεύθερων γονικών περιγραφών της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας και ιδιοσυγκρασίας, από την οποία προέκυψε η αρχική έκδοση των ψυχομετρικών μέσων. Κατά τη δεύτερη και τρίτη φάση, οι οποίες αναλύονται εκτενώς στο παρόν άρθρο, τα ερωτηματολόγια χορηγήθηκαν σε γονείς και έγινε η στατιστική επεξεργασία για τον καθορισμό της παραγοντικής δομής τους.

Αρχικά ελήφθησαν συνεντεύξεις από 458 γονείς (258 μητέρες και 200 πατέρες), στις οποίες

Πίνακας 1
Φάσεις για την Κατασκευή Ερωτηματολογίων και τη Δημιουργία Γενικών Παραγόντων
και Επιμέρους Πτυχών της Προσωπικότητας για Παιδιά

ΦΑΣΗ	ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ
Ελεύθερες Περιγραφές	ΕΠ1 Συλλογή ελεύθερων περιγραφών της προσωπικότητας παιδιών ηλικίας 3-13 ετών από τους γονείς, με τη μέθοδο της δομημένης συνέντευξης.
	ΕΠ2 Ταξινόμηση των γονικών περιγραφών σε 14 κατηγορίες γνωρισμάτων προσωπικότητας, ξεχωριστά για παιδιά 2-4, 5-7, 8-10 και 11-13 ετών.
	ΕΠ3 Δημιουργία 100 εννοιολογικά ομοιογενών επιμέρους ομάδων εντός των 14 γενικών κατηγοριών προσωπικότητας, ξεχωριστά για κάθε ηλικιακή ομάδα.
	ΕΠ4 Κατασκευή προκαταρκτικών ερωτηματολογίων για παιδιά 3, 6, 9 και 12 ετών, με την επιλογή 1-2 αντιπροσωπευτικών προτάσεων από κάθε επιμέρους ομάδα γνωρισμάτων. Χορήγηση σε γονείς.
Γενικοί Παράγοντες	ΓΠ1 Διερευνητικές αναλύσεις παραγόντων με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών (principal components) και ορθογώνια (varimax) περιστροφή. Επιλογή τεσσάρων (3 ετών) ή πέντε παραγόντων (6, 9, 12 ετών).
	ΓΠ2 Ψυχομετρικός έλεγχος (ποσοστό εξηγούμενης διασποράς, δείκτες αξιοπιστίας, μορφή κατανομής, ενδοσυνάφειες, νοηματικές επικαλύψεις) και μείωση του αριθμού των προτάσεων των ερωτηματολογίων.
	ΓΠ3 Επιβεβαιωτικές αναλύσεις παραγόντων της τελικής μορφής των ερωτηματολογίων με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών (principal components) και ορθογώνια (varimax) περιστροφή.
	ΓΠ4 Ψυχομετρικός έλεγχος της τελικής μορφής των ερωτηματολογίων και απόδοση οριστικής ονομασίας στους γενικούς παράγοντες.
Επιμέρους Πτυχές	ΕΠ1 Αναλύσεις παραγόντων των προτάσεων κάθε παράγοντα ξεχωριστά με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών (principal components) και πλάγια (oblimin) περιστροφή.
	ΕΠ2 Αναδιευθέτηση-οριστική διαμόρφωση των πτυχών προσωπικότητας, λαμβάνοντας υπ' όψιν τις αναλύσεις παραγόντων, τις ενδοσυνάφειες και τη νοηματική αντιστοιχία των πτυχών μεταξύ ηλικιών.
	ΕΠ3 Αναλύσεις παραγόντων των πτυχών με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών (principal components) και ορθογώνια (varimax) περιστροφή
	ΕΠ4 Ψυχομετρικός έλεγχος και απόδοση οριστικής ονομασίας στις πτυχές της προσωπικότητας.

Πίνακας 2
Κατανομή των Συμμετεχόντων ως προς το Φύλο του Γονέα και το Φύλο του Παιδιού
ανά Ηλικιακή Ομάδα

		Ηλικιακή Ομάδα			
		3 έτη	6 έτη	9 έτη	12 έτη
Φύλο Γονέα	Πατέρες	141	229	162	231
	Μητέρες	241	292	243	278
Φύλο Παιδιού	Αγόρια	196	296	207	247
	Κορίτσια	186	225	198	262
Σύνολο		382	521	405	509

περιέγραφαν σε ελεύθερο λόγο την προσωπικότητα/τον χαρακτήρα/τη συμπεριφορά των παιδιών τους, ηλικίας 2-4, 5-7, 8-10 και 11-13 ετών. Οι γονικές περιγραφές κατατιμήθηκαν σε μονάδες ανάλυσης και ταξινομήθηκαν από δύο κριτές σε 14 κατηγορίες προσωπικότητας (Halverson et al., 2003). Το πρωτόκολλο κωδικοποίησης περιλάμβανε τρεις επιμέρους πλευρές για καθέναν από τους γνωστούς «πέντε μεγάλους» παράγοντες, καθώς και οκτώ κατηγορίες που αναφέρονταν σε αναπτυξιακά και ιδιοσυγκρασιακά γνωρίσματα. Η μέθοδος και τα ευρήματα από την ανάλυση των ελεύθερων γονικών περιγραφών παρουσιάζονται εκτενώς από τους Μπεζεβέγκη και συν. (1996).

Περαιτέρω ταξινόμηση των γνωρισμάτων εντός των 14 γενικών κατηγοριών οδήγησε στη δημιουργία 100 μικρότερων και εννοιολογικά ομοιογενέστερων υποκατηγοριών. Με την επιλογή 1-2 αντιπροσωπευτικών προτάσεων από κάθε υποκατηγορία κατασκευάστηκε κατάλογος γνωρισμάτων της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας, ο οποίος αποτέλεσε τη βάση για την κατασκευή των ερωτηματολογίων. Η διαδικασία αυτή έγινε ξεχωριστά για κάθε ηλικιακή ομάδα (3, 6, 9 και 12 ετών), χωρίς να αποτελεί προτεραιότητα η ομοιότητα μεταξύ των ερωτηματολογίων που θα προέκυπταν, αλλά μάλλον η καταλληλότητά τους σε σχέση με το εκάστοτε αναπτυξιακό στάδιο.

Στη συνέχεια, προκειμένου να ολοκληρωθεί η δεύτερη και η τρίτη φάση του ερευνητικού σχεδίου, τα ερωτηματολόγια για την αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών ηλικίας 3-12 ετών χο-

ρηγήθηκαν προς συμπλήρωση σε μεγάλο αριθμό γονέων, ώστε να διερευνηθεί η παραγοντική τους δομή και να διενεργηθεί ενδεδειγμένος έλεγχος. Σε αυτές τις διαδικασίες εστιάζεται η παρουσίαση και συζήτηση των αποτελεσμάτων της παρούσας έρευνας.

3. Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην έρευνα συμμετείχαν 1817 γονείς, 1054 (58%) μητέρες και 763 (42%) πατέρες, οι οποίοι αξιολόγησαν την προσωπικότητα 871 (48%) κοριτσιών και 946 (52%) αγοριών (βλ Πίνακα 2). Από αυτούς, 73,7% διέμεναν στη μητροπολιτική περιφέρεια Αττικής και 26,3% σε άλλες περιοχές της ελληνικής επικράτειας. Ως προς το επίπεδο εκπαίδευσης, 54,2% ήταν πτυχιούχοι ΑΕΙ/ΤΕΙ, 39,4% είχαν ολοκληρώσει το Λύκειο και 6,4% ήταν απόφοιτοι Δημοτικού.

Οικονομικοί και άλλοι πρακτικοί περιορισμοί οδήγησαν στην υιοθέτηση της συμπτωματικής δειγματοληψίας, το οποίο σημαίνει ότι τα συμπεράσματα της έρευνας γενικεύονται μόνο σε πληθυσμό με αντίστοιχα κοινωνικοδημογραφικά χαρακτηριστικά.

Μέσα Συλλογής Δεδομένων

Οι γονείς κλήθηκαν να συμπληρώσουν γραπτώς την αρχική έκδοση των ερωτηματολογίων

«Διαστάσεις Προσωπικότητας Παιδιών και Εφήβων» για παιδιά 3, 6, 9 και 12 ετών. Για την κατασκευή των εργαλείων αυτών αξιοποιήθηκαν οι ελεύθερες περιγραφές της προσωπικότητας των παιδιών από τους γονείς τους, όπως περιγράφηκε παραπάνω (βλ. Μπεζεβέγκης & συν., 1996). Επιπλέον, ελήφθησαν υπ' όψιν οι γενικές αρχές σύνταξης ερωτηματολογίων και τα κριτήρια αξιολόγησης ερωτήσεων (βλ. Krosnick & Presser, 2010). Στην αρχική τους έκδοση, τα ερωτηματολόγια προσωπικότητας περιείχαν 166 (για τα 3 έτη) 187 (6 έτη), 202 (9 έτη) και 214 (12 έτη) γνωρίσματα προσωπικότητας, από τα οποία περίπου 60% ήταν ρηματικές φράσεις και 40% ήταν επίθετα. Κατά τη διαμόρφωση των προτάσεων προτιμήθηκε η καταφατική εκφορά έναντι της αρνητικής και το ουδέτερο γένος έναντι του αρσενικού ή του θηλυκού, ενώ αποφεύχθηκαν ποσοτικοί δείκτες και ιδιωματικές εκφράσεις. Η κλίμακα αξιολόγησης ήταν πενταβάθμια, τύπου Likert, από 1 (που σήμαινε ότι το γνώρισμα δεν ταιριάζει «καθόλου» στο παιδί) μέχρι 5 (που σήμαινε ότι το γνώρισμα ταιριάζει «πάρα πολύ» στο παιδί). Εισαγωγικά υπήρχαν σύντομες οδηγίες και μία φόρμα καταγραφής δημογραφικών στοιχείων.

Διαδικασία

Η συλλογή των δεδομένων έγινε από ομάδα εκπαιδευμένων συνεργατών. Η χορήγηση των ερωτηματολογίων έλαβε χώρα στην κατοικία των γονέων κατόπιν συνεννόησης, ξεχωριστά για τους πατέρες και τις μητέρες, με τη διακριτική παρουσία του βοηθού ερευνητή. Ας σημειωθεί ότι δεν χρειάστηκε να δοθούν ιδιαίτερες διευκρινίσεις σχετικά με το εννοιολογικό περιεχόμενο των ερωτηματολογίων, αφού τόσο η «πρώτη ύλη» (ουσιαστικά, ο λόγος των ίδιων των γονέων) όσο και η διαδικασία κατασκευής τους τα κατέστησαν σαφή και κατανοητά ακόμα και στους γονείς με χαμηλότερο εκπαιδευτικό υπόβαθρο. Η συμμετοχή στην έρευνα ήταν ανώνυμη και εθελοντική, κατόπιν ενήμερης συγκατάθεσης. Δεν δόθηκε άλλη αμοιβή, πέρα από απλές ευχαριστίες προς τους συμμετέχοντες.

4. Αποτελέσματα

Γενικοί Παράγοντες

Οι προτάσεις καθενός από τα τέσσερα ερωτηματολόγια ξεχωριστά υποβλήθηκαν σε ανάλυση παραγόντων με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών (principal components), η οποία αποτελεί την προτεινόμενη μέθοδο όταν σκοπός είναι η μείωση, με εμπειρικό τρόπο, ενός μεγάλου αριθμού μεταβλητών σε έναν περιορισμένο αριθμό παραγόντων (Tabachnick & Fidell, 2013). Μετά από ορθογώνια περιστροφή και με κριτήρια την κατανομή των ιδιοτιμών και την παράλληλη ανάλυση (Hayton, Allen, & Scarpello, 2004), προκρίθηκαν οι λύσεις των τεσσάρων παραγόντων για την ηλικία των 3 ετών και των πέντε παραγόντων για τις ηλικίες των 6, 9 και 12 ετών. Οι παράγοντες αυτοί εξηγούσαν το 34-38,1% της συνολικής διασποράς των γονικών αξιολογήσεων, με τις υψηλότερες τιμές να αντιστοιχούν στις μεγαλύτερες ηλικίες.

Η δημιουργία ενός ψυχομετρικού μέσου πρέπει να ισορροπεί ανάμεσα στην εγκυρότητα και στην αξιοπιστία (Krosnick & Presser, 2010). Στην αρχική φάση κατασκευής των Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ δόθηκε έμφαση στην εγκυρότητα περιεχομένου, με τη χρήση ενός ιδιαίτερα ευρέος φάσματος γονικών περιγραφών για την προσωπικότητα των παιδιών. Στην επόμενη φάση το βάρος μετατοπίστηκε στην αξιοπιστία, έτσι ώστε να προκύψουν σταθερές και στατιστικώς ανεξάρτητες διαστάσεις. Γι' αυτό πραγματοποιήθηκε λεπτομερής ψυχομετρικός έλεγχος, ώστε να αποκλειστούν οι προτάσεις που δεν πληρούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Τα κριτήρια που τέθηκαν, ήταν: (α) Ασυνήθη χαρακτηριστικά της κατανομής συχνότητας, δηλαδή υπερβολική ασυμμετρία ή/και πολύ μικρή διασπορά των απαντήσεων, (β) χαμηλή πρωτεύουσα φόρτιση (< 0,40) ή πολλαπλές υψηλές δευτερεύουσες φορτίσεις, (γ) χαμηλό ποσοστό εξηγούμενης διασποράς (< 25%), (δ) μειωμένη συνεισφορά στην αξιοπιστία της κλίμακας, όπως μετράται με το δείκτη Cronbach alpha, και (ε) μέγεθος των ενδοσυναφειών. Έτσι αποκλείστηκαν ορισμένες προτάσεις που εμφάνιζαν πολύ υψηλή συνάφεια και παρόμοιο νόημα με άλλες, ώστε να αποφευχθούν πιθανές επαναλήψεις ή επικαλύψεις γνωρισμάτων.

Πίνακας 3
Συνοπτικά Χαρακτηριστικά των Ερωτηματολογίων ΔΙΠΡΟΠΕ για Παιδιά 3, 6, 9 και 12 Ετών

	Ηλικιακή Ομάδα			
	3 έτη	3 έτη	3 έτη	3 έτη
N προτάσεων (αρχική έκδοση)	166	187	202	214
N προτάσεων (τελική έκδοση)	92	106	121	99
Κλίμακα βαθμολόγησης	5βαθμη	5βαθμη	5βαθμη	5βαθμη
Γενικοί παράγοντες	4	5	5	5
Επιμέρους πτυχές	12	15	15	15

Σημείωση. Οι διαβαθμίσεις της κλίμακας έχουν ως εξής: 1 = Καθόλου χαρακτηριστικό, 2 = Λίγο, 3 = Μέτρια, 4 = Πολύ, 5 = Πάρα πολύ χαρακτηριστικό.

Η παραπάνω διαδικασία οδήγησε σε σημαντική μείωση του αριθμού των προτάσεων των ερωτηματολογίων, τα οποία στην οριστική τους μορφή περιέχουν 92 (για τα 3 έτη), 106 (6 έτη), 121 (9 έτη) και 99 (12 έτη) προτάσεις (βλ. Πίνακα 3). Στην πραγματικότητα, πρόκειται για 214 προτάσεις, από τις οποίες 91 εμφανίζονται μόνο σε μία ηλικία, 61 είναι κοινές σε δύο ηλικίες, 43 είναι κοινές σε τρεις ηλικίες, ενώ 19 προτάσεις υπάρχουν αυτούσιες και στις τέσσερις ηλικιακές ομάδες. Ακολούθησαν νέες αναλύσεις παραγόντων με τη μέθοδο των κύριων συνιστωσών και ορθογώνια περιστροφή, οι οποίες έδειξαν ότι οι παράγοντες εξηγούν πλέον μεγαλύτερο αθροιστικό ποσοστό διασποράς (37,3%-43,2%). Ιδιαίτερα ικανοποιητικοί εμφανίζονται οι δείκτες αξιοπιστίας, οι οποίοι κυμαίνονται μεταξύ 0,81-0,94 (για τα 3 έτη), 0,76-0,94 (6 έτη), 0,88-0,95 (9 έτη) και 0,87-0,94 (12 έτη). Η ολοκλήρωση της φάσης αυτής έγινε με την ονοματοδοσία των παραγόντων (βλ. Πίνακα 4), η οποία παρουσιάζεται αναλυτικά παρακάτω.

Επιμέρους Πτυχές

Για τον καθορισμό των επιμέρους πτυχών της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας χρησιμοποιήθηκε πάλι η ανάλυση κύριων συνιστωσών, στην οποία υποβλήθηκαν οι προτάσεις κάθε γενικού παράγοντα ξεχωριστά. Η κατά τεκμήριο υψηλή συνάφεια μεταξύ των μεταβλητών επέβαλε την

πλάγια περιστροφή. Δοκιμάστηκαν διαφορετικές λύσεις, από δύο έως έξι παράγοντες, αλλά διαπιστώθηκε ότι τρεις παράγοντες ήταν σε όλες τις περιπτώσεις αρκετοί για να εξηγήσουν περίπου 50% της συνολικής διασποράς, μια λύση που διατηρεί συγχρόνως επαρκή νοηματική αυτονομία και ικανοποιητικό αριθμό προτάσεων (όχι λιγότερες από τέσσερις). Κατά τη φάση αυτή, η ύπαρξη πολλών υψηλών φορτίσεων δεν θεωρήθηκε ασυνήθιστη, αφού πρόκειται για επιμέρους πλευρές της ίδιας γενικής διάστασης. Αντίθετα, κρίθηκε σκόπιμη η διατήρηση νοηματικής αντιστοιχίας μεταξύ πτυχών που χρησιμοποιούν την ίδια ονομασία σε διαφορετικές ηλικίες, ακόμη και αν διαφέρει ο συνολικός αριθμός των προτάσεων που περιέχουν. Οι δείκτες αξιοπιστίας των επιμέρους πτυχών δεν μπορεί παρά να είναι χαμηλότεροι από αυτούς των γενικών παραγόντων (αφού αναφέρονται σε μικρότερο αριθμό προτάσεων), αλλά σε κάθε περίπτωση κρίνονται ικανοποιητικοί. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 4, οι δείκτες Cronbach alpha των επιμέρους πτυχών κυμαίνονται μεταξύ 0,65-0,89 (για τα 3 έτη), 0,61-0,89 (6 έτη), 0,75-0,91 (9 έτη) και 0,74-0,88 (12 έτη). Στον Πίνακα 4 παρουσιάζονται, επίσης, τα ονόματα των παραγόντων και των πτυχών για τις τέσσερις ηλικιακές ομάδες, καθώς και ο αριθμός των προτάσεων που περιέχουν.

Η βαθμολογία των επιμέρους πτυχών της προσωπικότητας προέκυψε από τον υπολογισμό τού μέσου όρου των προτάσεων που αποτελούν κάθε

Πίνακας 4
Αριθμός Προτάσεων και Συντελεστές Αξιοπιστίας Cronbach Alpha των Γενικών Παραγόντων και των Επιμέρους Πτυχών της Προσωπικότητας που Αξιολογούνται με τα Ερωτηματολόγια ΔΙΠΡΟΠΕ για Παιδιά 3, 6, 9 και 12 Ετών

	3 έτη		6 έτη		9 έτη		12 έτη	
	N πρτ.	Alpha						
Αναστροφή	17	0,81	14	0,76				
Απόσυρση ^(*)	5	0,65	4	0,66				
Προσκόλληση	5	0,68	3	0,61				
Συναίσθημ. Ευαισθησία	7	0,72						
Άγχος/Ανησυχία			7	0,73				
Συναίσθ. Αντιδραστικότητα	33	0,94	33	0,94	33	0,95	23	0,93
Διαγωγή	15	0,89	11	0,85	15	0,91	5	0,74
Ατομισμός/Εγωισμός	9	0,85	11	0,89	9	0,87	9	0,87
Συναίσθημ. Αστάθεια	9	0,84	11	0,84	9	0,84	9	0,82
Νοητική Ανάπτυξη	21	0,90	17	0,88	20	0,88	18	0,91
Ωριμότητα	7	0,76						
Ευφυΐα	10	0,85			8	0,79	5	0,81
Λεκτική Ευφυΐα			7	0,77				
Μνήμη-Αντίληψη			4	0,71				
Αυτοπεποίθηση	4	0,72			6	0,75	6	0,79
Ομιλητικότητα			6	0,79				
Κυριαρχία/Επιβολή					6	0,75		
Δεκτικότητα [*]							7	0,81
Εξωστρέφεια	21	0,88	22	0,89	19	0,88	17	0,87
Δραστηριότητα	7	0,76			5	0,75		
Κοινωνικότητα	8	0,77	8	0,81	7	0,78	9	0,81
Εγκαρδιότητα [*]	6	0,75	7	0,76			4	0,72
Αλτρουισμός [*]			7	0,81				
Απόσυρση [*]					7	0,77	4	0,74
Ευσυνειδησία			20	0,91	27	0,94	19	0,94
Αξιοπιστία			7	0,83				
Δεκτικότητα [*]			5	0,73				
Επιμέλεια			8	0,84	10	0,89	8	0,88
Σχολική Επάρκεια					7	0,81	5	0,88
Έλλειψη Κινήτρων					10	0,86		
Κίνητρα Επίδοσης							6	0,81
Προσήνεια					22	0,91	22	0,92
Συμμόρφωση					6	0,81	7	0,84
Αλτρουισμός-Ευσυγκινησία					10	0,84		
Αλτρουισμός							10	0,87
Ευσυγκινησία							5	0,82
Εγκαρδιότητα [*]					6	0,75		

Σημείωση. Ο αστερίσκος ^(*) δηλώνει ότι η συγκεκριμένη πτυχή εντάσσεται σε διαφορετικό παράγοντα προσωπικότητας για παιδιά διαφορετικής ηλικίας.

Πίνακας 5
 Παραγοντική Δομή των Πτυχών Προσωπικότητας των Ερωτηματολογίων ΔΙΠΡΟΠΕ
 για Πασιδιά 3, 6, 9 και 12 Ετών

	Συναισθηματική Αντιδραστικότητα				Νοητική Ανάπτυξη				Εξωσφρέφεια				Ευαισθησία				Προσέγεια				Αναστολή			
	3	6	9	12	3	6	9	12	3	6	9	12	6	9	12	9	12	9	12	3	6	3	6	
Διαγωγή	0,89	0,90	0,82	0,87	-0,13	0,01	-0,01	0,05	0,12	-0,09	0,16	0,09	-0,16	-0,27	-0,25	-0,33	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11	-0,11	
Ατομισμός/Εγωισμός	0,82	0,88	0,85	0,89	0,29	0,22	0,23	0,04	0,02	0,08	-0,10	-0,01	0,08	-0,11	-0,11	-0,10	-0,14	-0,10	-0,14	0,19	-0,08	0,19	-0,08	
Συναισθμ. Αστάθεια	0,88	0,87	0,89	0,88	-0,10	-0,05	-0,09	-0,08	-0,17	-0,15	-0,05	-0,10	-0,20	-0,26	-0,23	-0,08	0,05	-0,08	0,05	0,20	0,17	0,20	0,17	
Ευφύα	0,04	-0,02	-0,04	0,83	0,77	0,82	0,82	0,34	0,21	0,06	0,23	0,21	0,18	0,01	0,18	0,01	0,18	0,01	0,04	0,04	0,04	0,04		
Αυτοπεισιθήρηση	0,23	-0,13	0,07	0,78	0,83	0,78	0,78	0,27	0,10	0,38	0,25	0,17	-0,03	-0,05	-0,03	-0,05	-0,03	-0,05	-0,08	-0,08	-0,08	-0,08		
Ωριμότητα	-0,25			0,86				0,13					-0,03		-0,03		-0,03		-0,03		-0,03			
Δεκτικότητα	0,22	-0,05			0,28	0,83			0,25	0,22	0,22	0,21	0,76	0,21	0,16		0,16		-0,11		-0,11			
Λεκτική Ευφύα	0,11				0,76				0,23			0,23	0,23		-0,16		0,23		-0,16		-0,16			
Μνήμη-Αντίληψη	-0,09				0,84				0,00			0,17	0,17		-0,01		0,17		-0,01		-0,01			
Ομιλητικότητα	0,30				0,70				0,39			0,15	0,15		-0,18		0,15		-0,18		-0,18			
Κυριαρχία/Επιβολή	0,34				0,78				0,22			0,05	0,05		0,04		0,05		0,04		0,04			
Κανονικότητα	-0,05	0,21	0,01	0,10	0,19	0,20	0,30	0,33	0,83	0,78	0,78	0,78	0,13	0,10	-0,02	0,29	0,19	0,13	0,10	-0,16	-0,28	-0,16	-0,28	
Εγκραδισότητα	-0,25	-0,15	0,24	-0,18	0,31	0,16	0,16	0,37	0,77	0,79	0,81	0,74	0,19	0,09	-0,02	0,76	0,21	0,19	0,09	0,06	-0,06	0,06	-0,06	
Δραστηριότητα	0,27	0,15			0,30	0,14			0,76	0,71		0,28	0,28		-0,13		0,03		-0,13		-0,13			
Επιμέλεια	-0,22	-0,14	-0,35		0,11	0,23	0,20		0,12	-0,01	0,08	0,87	0,83	0,81	0,31	0,14	0,31	0,14	0,04	0,04	0,04	0,04		
Αξιοπιστία	-0,33				0,23				0,26			0,74	0,74		0,01		0,74		0,01		0,01			
Σχολική Επάρκεια	0,22	-0,29			0,23	0,14			0,10	-0,02		0,86	0,87	0,19	0,08	0,19	0,08	0,86	0,87	0,19	0,08	0,19	0,08	
Έλλειψη Κινήτρων	-0,42				0,13				0,20			0,81	0,81	-0,02		-0,02	0,81		-0,02		-0,02			
Κίνητρα Επίδοσης	-0,10				0,35				0,04			0,80	0,80	0,29		0,29	0,80		0,29		0,29			
Συμμόρφωση	-0,43	-0,44			0,15	0,33			-0,06	0,12		0,27	0,22	0,73	0,67	0,73	0,67	0,27	0,22	0,73	0,67	0,73	0,67	
Αλτρουισμός-Ευαισθησία	0,01				-0,04				0,06			0,14	0,14	0,90		0,90	0,14		0,90		0,90			
Αλτρουισμός	-0,21	-0,25			0,07	0,31			0,78	0,27		0,23	0,14	0,74	0,13	0,74	0,14		0,74		0,74			
Ευαισθησία	0,01				-0,09				-0,02			0,21	0,21	0,89		0,89	0,21		0,89		0,89			
Απόσυρση	-0,08	-0,04	-0,14	0,03	0,05	-0,29	0,09	0,01	-0,35	-0,23	0,89	0,88	0,19	0,05	0,09	-0,01	-0,14	0,19	0,05	-0,01	-0,14	0,74	0,75	
Προσκόλληση	0,04	0,04			-0,07	0,14			0,22	0,39		0,05	0,05	0,84	0,63	0,22	0,39	0,05	0,84	0,63	0,84	0,63		
Συναισθμ. Ευαισθησία	0,33				-0,04				-0,20			-0,20	-0,20	0,73		-0,20	-0,20	-0,20	0,73		0,73			
Άγχος/Ανησυχία	-0,01				-0,14				-0,17			-0,24	-0,24	0,75		-0,17	-0,24	-0,24	0,75		0,75			

Σημείωση. Οι πρωτεύουσες φορτίσεις σημειώνονται με έντονα στοιχεία. Τα σκιασμένα φαινία δηλώνουν τις αναμενόμενες πρωτεύουσες φορτίσεις.

πτυχή, αφού προηγουμένως αντιστράφηκε η κωδικοποίηση των προτάσεων με αρνητική φόρτιση. Οι μέσοι όροι των επιμέρους πτυχών υποβλήθηκαν σε νέες αναλύσεις παραγόντων οι οποίες, όπως ήταν αναμενόμενο, ανέδειξαν τους ίδιους γενικούς παράγοντες που είχαν προκύψει από τις αναλύσεις σε επίπεδο μεμονωμένων προτάσεων, με τη διαφορά ότι τώρα το αθροιστικό ποσοστό εξηγούμενης διασποράς ήταν αρκετά αυξημένο και για τις τέσσερις ηλικιακές ομάδες (76,2%-80,8%). Η παραγοντική δομή των πτυχών της προσωπικότητας παιδιών από την προσχολική ως την προεφηβική ηλικία, οι οποίες αξιολογούνται με τα ερωτηματολόγια Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ, παρουσιάζεται στον Πίνακα 5.

5. Συζήτηση

Από την ανάλυση της παραγοντικής δομής των ερωτηματολογίων Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ προέκυψαν ορισμένα ενδιαφέροντα στοιχεία όσον αφορά στο εννοιολογικό περιεχόμενο και τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της προσωπικότητας των παιδιών, από την προσχολική ηλικία ως την προεφηβεία.

Ένα εύλογο ερώτημα αναπτυξιακού ενδιαφέροντος εστιάζει στον αριθμό των διαστάσεων της προσωπικότητας των παιδιών: τέσσερις ή πέντε; Η ανάλυση κύριων συνιστωσών υπέδειξε τη λύση των τεσσάρων παραγόντων για την ηλικιακή ομάδα των 3 ετών και τη λύση των πέντε παραγόντων για τις ηλικιακές ομάδες των 6, 9 και 12 ετών (Πίν. 4). Το αποτέλεσμα αυτό αποτελεί μια πρώτη, σημαντική ένδειξη για διαφορετικά αναπτυξιακά χαρακτηριστικά προσωπικότητας στο ηλικιακό εύρος 3-12 ετών, η οποία είναι συμβατή με τη βιβλιογραφία (Caspi, Roberts, & Shiner, 2006). Συγκεκριμένα, από την ηλικία των 3 ετών απουσιάζουν οι διαστάσεις της *Ευσυνειδησίας*² και της *Προσήνειας* του ΜΠΠ, πιθανώς ως γνωρί-

σματα που είτε δεν υπάρχουν αυτόνομα, είτε δεν θεωρούνται σημαντικά όταν οι γονείς περιγράφουν την προσωπικότητα παιδιών μικρής ηλικίας. Αντίθετα, εμφανίζεται η διάσταση της *Αναστολής*, η οποία αποτυπώνει συγκεκριμένα γνωρίσματα αυτής της ηλικίας, πιθανώς ιδιοσυγκρασιακής φύσης, τα οποία δεν έχουν καθοριστική σημασία για την περιγραφή της προσωπικότητας σε μεταγενέστερες ηλικίες (9-12 έτη). Η *Προσήνεια* λείπει και από την ομάδα των 6 ετών και εξακολουθεί να εμφανίζεται ως *Αναστολή*, προφανώς για τους ίδιους – με την ηλικία των 3 ετών – λόγους. Αντίθετα, στα 6 έτη εμφανίζεται για πρώτη φορά η διάσταση της *Ευσυνειδησίας* – που συνεχίζει και στις επόμενες ηλικίες – ως κεντρικό χαρακτηριστικό, το οποίο προφανώς συνδέεται με την ένταξη του παιδιού στο σχολείο. Αξίζει να επισημανθεί ότι οι γενικές διαστάσεις που περιγράφουν την ενήλικη προσωπικότητα με όρους ΜΠΠ είναι παρούσες μόνο στις ηλικιακές ομάδες των 9 και 12 ετών.

Στις ηλικίες 3 και 6 ετών – και μόνο σε αυτές – εμφανίζεται ο παράγοντας *Αναστολή*, ο οποίος περιλαμβάνει συγκεκριμένα αναπτυξιακά γνωρίσματα ιδιοσυγκρασιακού χαρακτήρα. Η *Αναστολή* είναι ένας από τους παράγοντες που αναδύονται συστηματικά όταν οι Martin και συνεργάτες (1994) ανέλυσαν εκ νέου τα δεδομένα 12 ερευνητών βασισμένων στο μοντέλο των Thomas και Chess. Επίσης, η Προσκόλληση, η οποία εμφανίζεται ως επιμέρους πτυχή της *Αναστολής* στα Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ3-6, προσομοιάζει στη «δύσκολη» ιδιοσυγκρασία που περιγράφει ο Bates (1980), ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά τη δυσκολία προσαρμογής σε καινούργια πρόσωπα ή καταστάσεις. Οι υπόλοιπες πτυχές του παράγοντα αυτού, δηλαδή η Απόσυρση, η Συναισθηματική Ευαισθησία και το Άγχος/Ανησυχία, συμπεριλαμβάνονται στη διάσταση «προβλήματα εσωτερικής ευεξίας», η οποία αναδύεται σε αναλύσεις παραγόντων των κλιμάκων CBCL (Achenbach & McConaughy, 1997), καθώς και στα σύνδρομα

2. Στη Συζήτηση οι γενικοί παράγοντες των ερωτηματολογίων Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ αναφέρονται με *πλάγια* στοιχεία, ενώ οι επιμέρους πτυχές διακρίνονται από το κεφαλαίο αρχικό γράμμα. Σε όποια σημεία του κειμένου γίνεται αναφορά σε κάποιον από τους «πέντε μεγάλους» ως γενική διάσταση της προσωπικότητας και όχι ως παράγοντα των Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ, χρησιμοποιείται πεζό αρχικό γράμμα.

ενδοπροσωπικής προσαρμογής του ΕΔΕΠ (Παρασκευόπουλος & Γιαννίτσας, 1999). Η *Αναστολή*, είτε ως γενικός παράγοντας είτε ως επιμέρους πτυχή, εμφανίζεται σε αρκετές έρευνες βασισμένες στο ΜΠΠ. Για παράδειγμα, το ερωτηματολόγιο HiPIC (Mervielde & De Fruyt, 1999) περιλαμβάνει την Απομόνωση ως (αρνητικό) χαρακτηριστικό της Εξωστρέφειας και το Άγχος/Ανησυχία ως χαρακτηριστικό της Συναισθηματικής Αστάθειας. Η Απομόνωση, με την έννοια της απόσυρσης, αποτελεί πτυχή του νευρωτισμού για το ηλικιακό εύρος 3-13 ετών σε αμερικανικά δεδομένα (Halverson et al., 2003). Τέλος, παρόμοια χαρακτηριστικά με την *Αναστολή* της παρούσας έρευνας περιλαμβάνονται σε έρευνες των Tackett και συν. για παιδιά 11 ετών (Tackett et al., 2008) και 3-5 ετών (Tackett et al., 2012).

Όσον αφορά στη σύγκριση με το ΜΠΠ, η *Αναστολή* φαίνεται ότι αντιστοιχεί στους αρνητικούς πόλους της εξωστρέφειας, κατά πρώτο λόγο, και της συναισθηματικής σταθερότητας, κατά δεύτερο. Η διαπίστωση αυτή ενισχύεται και από το γεγονός ότι σε μεγαλύτερες ηλικίες (9 και 12 ετών), όπου δεν υπάρχει πλέον η *Αναστολή* ως γενικός παράγοντας, η μόνη από τις πτυχές της που απαντάται είναι η Απόσυρση, ως όψη της Εξωστρέφειας. Πάντως, η *Αναστολή* και οι επιμέρους πτυχές της είναι οι διαστάσεις με τις λιγότερες προτάσεις και με τη μικρότερη εσωτερική συνέπεια στα E-DI-ΠΡΟΠΕ3-6 (βλ. Πίνακα 4).

Ο γενικός παράγοντας που προέκυψε πρώτος στις αναλύσεις είναι η *Συναισθηματική Αντιδραστικότητα*, η οποία επέδειξε τη μεγαλύτερη εσωτερική αξιοπιστία και το υψηλότερο ποσοστό εξηγούμενης διασποράς από τους υπόλοιπους παράγοντες σε όλες τις ηλικίες. Αντίστοιχη νοηματική συνοχή μεταξύ ηλικιών παρατηρείται και στις τρεις πτυχές γνωρισμάτων που τον συνθέτουν. Από τις πτυχές αυτές, η Διαγωγή έχει καθαρά αναπτυξιακό χαρακτήρα, με την έννοια ότι δεν συναντάται σε ερωτηματολόγια αξιολόγησης της ενήλικης προσωπικότητας. Αντίθετα, ο Ατομισμός/Εγωισμός και η Συναισθηματική Αστάθεια απαντώνται με παρόμοιο περιεχόμενο και ελαφρώς τροποποιημένη ονομασία σε ερωτηματολόγια ενηλίκων, ως επιμέρους πλευρές του νευρωτισμού.

Ως προς το περιεχόμενο, η *Συναισθηματική Αντιδραστικότητα* αποτελεί συνδυασμό γνωρισμάτων που προέρχονται από τον αρνητικό πόλο της συναισθηματικής σταθερότητας και της προσήνειας του ΜΠΠ. Αυτός ακριβώς ο συνδυασμός εμφανίζεται στην έρευνα των Tackett et al. (2012) σε όλες τις ηλικίες (3-13 ετών), ακόμη και όταν ο νευρωτισμός διαμορφώνει ξεχωριστό παράγοντα. Ο παράγοντας αυτός αντιστοιχεί στο «δύσκολο» παιδί, όπως περιγράφεται από τους Bates (1980) και Thomas και Chess (1977), καθώς και στη διάσταση διαπροσωπικής προσαρμογής «Επιθετικότητα» του ελληνικού ΕΔΕΠ (Παρασκευόπουλος, & Γιαννίτσας, 1999). Αυτό που αξίζει να επισημανθεί, είναι ότι ένας παράγοντας παρόμοιου περιεχομένου με τη *Συναισθηματική Αντιδραστικότητα* προκύπτει συνήθως όταν αναλύονται γονικές αξιολογήσεις της ιδιοσυγκρασίας και της προσωπικότητας των παιδιών (Angleitner, & Ostendorf, 1994. Mervielde & De Fruyt, 1999. Slotboom, & Elphick, 1997. Tackett et al., 2012). Το εύρημα αυτό δηλώνει το ενδιαφέρον των γονέων για το «εύαγγο» των παιδιών τους, προφανώς επειδή επηρεάζει σημαντικά τη σχέση τους μαζί του.

Η *Εξωστρέφεια* είναι ένας γενικός παράγοντας της αναπτυσσόμενης προσωπικότητας που εύκολα μπορεί κανείς να αντιστοιχίσει με τον ομώνυμο πρώτο παράγοντα του ΜΠΠ. Η σύνθεση της *Εξωστρέφειας* είναι αρκετά ομοιογενής στις τέσσερις ηλικιακές ομάδες της παρούσας έρευνας. Συγκεκριμένα, η Κοινωνικότητα και –σε μικρότερο βαθμό– η Εγκαρδιότητα φαίνεται να αποτελούν τα βασικά στοιχεία αυτής της διάστασης. Ακολουθούν η Δραστηριότητα και ο Αλτρουισμός. Οι πτυχές αυτές απαντώνται με παρόμοιο περιεχόμενο στα ερωτηματολόγια NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992a) και IPIP (Goldberg et al., 2006) των ενηλίκων. Θα παρατηρήσουμε ότι, στα παιδιά 9 ετών, η Εγκαρδιότητα μετακινείται στην *Προσήνεια*, αλλά στην ίδια διάσταση τη βρίσκουμε και στο ερωτηματολόγιο IPIP των ενηλίκων, ενώ και οι Costa και McCrae (1992a) αναφέρουν υψηλή δευτερεύουσα φόρτιση της εγκαρδιότητας στην προσήνεια για το δικό τους ερωτηματολόγιο, το NEO-PI-R. Αξίζει να σημειωθεί ότι οι Halverson et al. (2003), Tackett et al. (2008) και Tackett et al. (2012) αναφέρουν

τον παράγοντα Εξωστρέφεια μόνο στη λύση των πέντε παραγόντων και με διαφορετικό (από το παρόν άρθρο) περιεχόμενο. Η Απόσυρση τοποθετείται εμφανώς στον αρνητικό πόλο της *Εξωστρέφειας* για παιδιά 9 και 12 ετών, ενώ στις μικρότερες ηλικίες αποτελεί συστατικό της *Αναστολής*, όπως ήδη σημειώθηκε.

Η *Νοητική Ανάπτυξη* είναι ο τρίτος γενικός παράγοντας που χαρακτηρίζει και τις τέσσερις ηλικιακές ομάδες παιδιών. Το περιεχόμενό του, ωστόσο, παρουσιάζει σχετική πολυμορφία (Caspi et al., 2005), αποτέλεσμα της οποίας είναι η δημιουργία οκτώ διαφορετικών επιμέρους πτυχών για τη διάσταση αυτή στα Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ. Για παράδειγμα, οι τρεις πτυχές της *Νοητικής Ανάπτυξης* στην ηλικία των 6 ετών δεν επιβεβαιώθηκαν αυτούσια σε καμία άλλη ηλικία, παρόλο που η Λεκτική Ευφυΐα και η Μνήμη-Αντίληψη ουσιαστικά συνθέτουν την Ευφυΐα που συναντάμε στις ηλικίες των 3, 9 και 12 ετών. Στις ηλικίες αυτές βρίσκουμε επίσης την Αυτοπεποίθηση, η οποία πάντως αποτελεί επιμέρους πλευρά της εξωστρέφειας στα ερωτηματολόγια NEO-PI-R και IPIP για ενήλικες. Το ίδιο ισχύει για την Κυριαρχία/Επιβολή, η οποία χαρακτηρίζει παιδιά 9 ετών. Ας σημειωθεί επίσης ότι η Δεκτικότητα σε Εμπειρίες, ο γνωστός πέμπτος «μεγάλος» παράγων, απαντάται ως επιμέρους πτυχή της *Νοητικής Ανάπτυξης* μόνο για παιδιά 12 ετών, ενώ στην ηλικία των 6 ετών μετακινείται στην *Ευσυνειδησία*. Η ανάμειξη γνωρισμάτων της ευσυνειδησίας και της δεκτικότητας σε εμπειρίες δεν είναι σπάνιο φαινόμενο σε παιδιά μικρής ηλικίας (Mervielde, & De Fruyt, 1999). Από το άλλο μέρος, οι Halverson et al. (2003) αναφέρουν μόνον ένα επιμέρους γνώρισμα αυτού του παράγοντα (Δεκτικότητα), το οποίο αποδίδουν με τον όρο Νόηση (Intellect). Υπενθυμίζεται ότι το περιεχόμενο του πέμπτου «μεγάλου» παράγοντα συνιστά σημείο διαφωνίας (π.χ. Nusbbaum & Silvia, 2011). Η *Νοητική Ανάπτυξη* των Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ θα μπορούσε να θεωρηθεί αναπτυξιακός προάγγελος του πέμπτου παράγοντα του ΜΠΠ, αν τον ερμηνεύσουμε περισσότερο ως «νόηση/πνευματική καλλιέργεια» και λιγότερο ως «δεκτικότητα σε εμπειρίες». Σε αντίθεση με τα παραπάνω, η Tackett και οι συνεργάτες της βρίσκουν παράγοντα, τον οποίο ονομάζουν Δεκτικότητα σε

Εμπειρίες (με λύση πέντε παραγόντων), τόσο σε παιδιά 11 ετών (Tackett et al., 2008), όσο και σε παιδιά 3-14 ετών (Tackett et al., 2012).

Η *Ευσυνειδησία* προφανώς δεν έχει λειτουργικό ρόλο σε παιδιά προσχολικής ηλικίας, γι' αυτό και η απουσία της από το Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ3 ήταν αναμενόμενη. Παρόμοιο αποτέλεσμα παραθέτουν οι Tackett et al. (2012), με την Ευσυνειδησία να αποτελεί αυτοτελή παράγοντα μόνον από την ηλικία των 6 ετών και μετά. Αξίζει πάντως να επισημανθεί ότι στην ηλικία 3-6 ετών οι παραπάνω ερευνητές εντοπίζουν έναν παράγοντα που θυμίζει Ευσυνειδησία και συνοδεύεται από θετικά χαρακτηριστικά της Προσήνειας. Στις υπόλοιπες ηλικίες (6, 9 και 12 έτη) η Ευσυνειδησία αναδύεται ως δεύτερος ή τρίτος παράγοντας με αρκετά υψηλή αξιοπιστία. Το εύρημα αυτό είναι πιθανό να συνδέεται με την αναπτυξιακή κρίση του Εγώ «παραγωγικότητα ή ανεπάρκεια», η οποία συντελείται κατά τη σχολική ηλικία, σύμφωνα με τον Erikson (1993). Τότε το παιδί νιώθει ικανοποίηση όχι απλώς με την εκτέλεση, αλλά με την ολοκλήρωση ενός έργου, καθώς και όταν χρησιμοποιεί αποδοτικά τις δεξιότητές του, ιδιαίτερα σε σχολικές δραστηριότητες. Η παραπάνω περιγραφή θυμίζει αρκετά τις πτυχές της Επιμέλειας, της Σχολικής Επάρκειας και της Αξιοπιστίας που συναντάμε στην *Ευσυνειδησία* των ηλικιών 6-12 ετών. Εξάλλου, προηγούμενες έρευνες έχουν δείξει ότι η ευσυνειδησία μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την πρόβλεψη της ακαδημαϊκής επιτυχίας, ερμηνεύοντας μάλιστα σημαντικό ποσοστό διασποράς που δεν εξηγείται από τη νοημοσύνη (Costa, & McCrae, 1992b). Τέλος, είναι ενδιαφέρον ότι μια άλλη πλευρά της ευσυνειδησίας, τα κίνητρα, εμφανίζεται στην παρούσα έρευνα ως δύο αντίθετοι πόλοι (θετικός-αρνητικός) σε διαφορετικές ηλικίες: Έλλειψη Κινήτρων (9 έτη) και Κίνητρα Επίδοσης (12 έτη). Πάντως, η έννοια των κινήτρων αποτελεί κεντρικό χαρακτηριστικό αυτού του παράγοντα σε όλες τις σχετικές έρευνες για παιδιά και εφήβους (π.χ. Halverson et al., 2003. Mervielde & De Fruyt, 1999. Tackett et al., 2008).

Μόλις στην ηλικία των 9 ετών αυτονομείται ως γενικός παράγοντας η *Προσήνεια*. Το ίδιο δείχνουν και άλλες σχετικές έρευνες. Για παράδειγμα, οι Tackett et al. (2012) εντοπίζουν «καθαρό»

παράγοντα προσήνειας μόνο μετά τα 11 έτη. Σε προηγούμενες ηλικίες, χαρακτηριστικά προσήνειας συνθέτουν κοινό παράγοντα με χαρακτηριστικά νευρωτισμού, ο οποίος θυμίζει τη *Συναισθηματική Αντιδραστικότητα* της παρούσας έρευνας. Αυτό δεν σημαίνει ότι η προσήνεια απουσιάζει εντελώς σε μικρότερες ηλικίες: ο Αλτρουισμός, τυπική πλευρά της προσήνειας στο NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992a) και στο HiPIC (Mervielde & De Fruyt, 1999), υπάρχει ως επιμέρους πτυχή της *Εξωστρέφειας* σε παιδιά 6 ετών. Είναι πιθανό ότι τα γνωρίσματα που σχετίζονται με τις διαπροσωπικές σχέσεις, όπως αυτά της προσήνειας, γίνονται περισσότερο εμφανή στους γονείς καθώς το παιδί μεγαλώνει, ενώ σε μικρότερες ηλικίες ενσωματώνονται στο βασικό προσανατολισμό προς τον εξωτερικό (εξωστρέφεια) ή προς τον εσωτερικό κόσμο (εσωστρέφεια). Επισημαίνουμε ότι στην *Προσήνεια* εντάχθηκαν χαρακτηριστικά που αξιολογούνται θετικά από τους γονείς, εφόσον ο αρνητικός πόλος της προσήνειας βρίσκεται στη *Συναισθηματική Αντιδραστικότητα*, μαζί με χαρακτηριστικά συναισθηματικής αστάθειας. Από αυτή την άποψη δεν εκπλήσσει η παρουσία της Συμμόρφωσης στην *Προσήνεια*, εφόσον το ίδιο συμβαίνει και με τον αντίστοιχο «μεγάλο» παράγοντα των ενηλίκων, όπως και στο HiPIC (Mervielde & De Fruyt, 1999). Αντίθετα, λιγότερο αναμενόμενη είναι η θεώρηση της Ευσυγκινησίας ως χαρακτηριστικού της *Προσήνειας* και όχι της *Συναισθηματικής Αστάθειας*. Προφανώς οι γονείς αντιλαμβάνονται το εύθραυστο, ευαίσθητο παιδί ως συγχρόνως τρυφερό, συναισθηματικό και στοργικό. Εξάλλου, Ευσυγκινησία και Αλτρουισμός σχηματίζουν ενιαία πτυχή για τα παιδιά 9 ετών.

6. Σύνοψη-Συμπεράσματα

Σκοπός του ευρύτερου προγράμματος, καρπό του οποίου αποτέλεσε η παρούσα έρευνα, ήταν η κατασκευή μιας σειράς ψυχομετρικών μέσων για την αξιολόγηση των ατομικών διαφορών στην ιδιοσυγκρασία και την προσωπικότητα παιδιών προσχολικής και σχολικής ηλικίας από τους γονείς. Ο παραπάνω σκοπός εκπληρώθηκε, κατ' αρχήν, με

την κατασκευή των ερωτηματολογίων E-ΔΙΠΡΟΠΕ για παιδιά 3 (2-4), 6 (5-7), 9 (8-10) και 12 (11-13) ετών. Τα ερωτηματολόγια αυτά περιλαμβάνουν 92-121 προτάσεις/γνωρίσματα, ιεραρχημένα σε τέσσερις (3 έτη) ή πέντε (6, 9, 12 έτη) γενικούς παράγοντες και σε δώδεκα (3 έτη) ή δεκαπέντε (6, 9 και 12 έτη) επιμέρους πτυχές, με βάση τις γονικές αντιλήψεις.

Στις προτάσεις των E-ΔΙΠΡΟΠΕ μπορεί κανείς να αναγνωρίσει αρκετά από τα χαρακτηριστικά που περιλαμβάνονται στις σημαντικότερες θεωρήσεις της ιδιοσυγκρασίας, όπως είναι οι εννέα διαστάσεις των Thomas και Chess, το μοντέλο EAS των Buss και Plomin, το «δύσκολο» παιδί του Bates και το μοντέλο της Rothbart. Στα νέα ερωτηματολόγια υπάρχουν, επίσης, γνωρίσματα που βρίσκουμε σε κλίμακες για την αξιολόγηση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, όπως είναι το CBCL και το ελληνικό ΕΔΕΠ. Με τα παραπάνω, βεβαίως, δεν εννοούμε ότι τα E-ΔΙΠΡΟΠΕ3-12 είναι σε θέση να υποκαταστήσουν άλλα ψυχομετρικά μέσα που, ούτως ή άλλως, στοχεύουν σε πιο ειδικές πλευρές των ψυχικών λειτουργιών των παιδιών μπορούν, όμως, να θεωρηθούν ως ένα βήμα προς την ενσωμάτωση και την ενιαία μέτρηση των διαφορετικών μοντέλων της ιδιοσυγκρασίας, της προσωπικότητας και των ατομικών διαφορών στην ανάπτυξη.

Στους γενικούς παράγοντες και στις επιμέρους πτυχές των ερωτηματολογίων εντοπίζονται πρόδρομοι διαστάσεων προσωπικότητας της ενηλικής ζωής, όπως η εξωστρέφεια, η ευσυνειδησία και η προσήνεια. Ωστόσο δεν μπορούμε να αναφερθούμε σε πιστή αναπαραγωγή του γνωστού Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων, εφόσον η *Συναισθηματική Αντιδραστικότητα* των E-ΔΙΠΡΟΠΕ συνίσταται από αρνητικά γνωρίσματα νευρωτισμού και προσήνειας, ενώ η *Νοητική Ανάπτυξη* περιλαμβάνει μέρος μόνο από τις πτυχές που αναφέρονται στη δεκτικότητα σε εμπειρίες/πνευματική καλλιέργεια των ενηλίκων. Επιπλέον, η *Αναστολή*, που προέκυψε ως γενικός παράγοντας της προσωπικότητας παιδιών 3 και 6 ετών, δεν αντιστοιχεί ευθέως σε κάποιον «μεγάλο» παράγοντα, αλλά τοποθετείται μάλλον στον αρνητικό πόλο της εξωστρέφειας και της συναισθηματικής

σταθερότητας. Πάντως, είναι αξιοσημείωτο ότι παρατηρείται σταδιακή ανάδυση του Μοντέλου των Πέντε Παραγόντων, παράλληλα με την πορεία της ανάπτυξης. Δηλαδή, η καλύτερη προσέγγιση της ενήλικης προσωπικότητας επιτυγχάνεται στις ηλικίες των 9 και, κυρίως, των 12 ετών. Σε μικρότερα αναπτυξιακά στάδια δεν είναι πάντα σαφής η διάκριση ανάμεσα στα γνωρίσματα της εξωστρέφειας και της προσήνειας και, σε μικρότερο βαθμό, ανάμεσα στα γνωρίσματα της ευσυνειδησίας και της δεκτικότητας σε εμπειρίες. Η *Ευσυνειδησία* εμφανίζεται μόνο με την είσοδο του παιδιού στο σχολείο, ενώ η *Αναστολή* στα παιδιά 3 και 6 ετών υποδηλώνει τη σημασία της παρουσίας ιδιοσυγκρασιακών στοιχείων στις μικρότερες ηλικίες.

Τα ψυχομετρικά χαρακτηριστικά της σειράς E-ΔΙΠΡΟΠΕ έχουν επιβεβαιωθεί σε έρευνες στην Ελλάδα και στην Κύπρο. Το EΔΙΠΡΟΠΕ12 έχει χρησιμοποιηθεί συχνότερα, προφανώς λόγω και της προγενέστερης δημοσίευσής του (βλ. Μπεζεβέγκης & Παυλόπουλος, 1998). Τα αποτελέσματα από τη χορήγησή του τόσο σε γονείς (Καραμαύρου, 2014), όσο και σε προσαρμοσμένη μορφή αυτοαναφοράς (Demetriou, 2003. Demetriou et al., 2003. Ανδρέου, 2009), επιβεβαίωσαν την παραγοντική δομή του. Επίσης, στη βιβλιογραφία απαντάται χρήση των EΔΙΠΡΟΠΕ3 και E-ΔΙΠΡΟΠΕ6, είτε στην αρχική τους έκδοση (Kalaitzaki, Newberry, & Birtchnell, 2016), είτε σε μορφή αυτοαναφοράς (Kyriakides, 2005), όπου, πέραν της όμοιας παραγοντικής δομής, αναφέρονται πολύ ικανοποιητικοί δείκτες εσωτερικής αξιοπιστίας.

Περιορισμοί και Προοπτικές

Η έρευνα αυτή ενέχει περιορισμούς, πολλοί από τους οποίους είναι κοινοί με άλλες μελέτες αυτού του είδους. Παράλληλα σηματοδοτεί ορισμένες προοπτικές, καθώς η κατασκευή των τεσσάρων ερωτηματολογίων δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως το τέλος, αλλά η αρχή μιας ερευνητικής πορείας. Συγκεκριμένα, όπως σημειώνεται ήδη παραπάνω (βλ. Συμμετέχοντες), το δείγμα της έρευνας ήταν μεν μεγάλο, αλλά όχι τυχαίο, επομένως η γενίκευση των συμπερασμάτων αφορά πληθυσμό με αντίστοιχα των δειγμάτων μας δη-

μογραφικά χαρακτηριστικά. Επίσης, αποκλειστική πηγή άντλησης των δεδομένων ήταν οι γονείς. Παρόλο που οι γονείς αποτελούν αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης, ιδιαίτερος για παιδιά κάτω των 10 ετών, θα ήταν χρήσιμο τα δεδομένα αυτά να αντιπαραβληθούν στο μέλλον με άλλες μεθόδους άντλησης πληροφοριών για την προσωπικότητα και τη συμπεριφορά παιδιών και εφήβων, όπως η άμεση παρατήρηση. Συναφώς, χρειάζεται ενδελεχής έλεγχος της εγκυρότητας και της αξιοπιστίας σε επαναληπτικές μετρήσεις, συγκρίνοντας τους παράγοντες και τις πτυχές των E-ΔΙΠΡΟΠΕ με άλλα ψυχομετρικά μέσα. Εμπόδιο στην προσπάθεια αυτή αποτελεί η διαπιστωμένη έλλειψη κλιμάκων που έχουν κατασκευαστεί εξαρχής ή είναι προσαρμοσμένες (και όχι απλώς μεταφρασμένες) στην ελληνική πραγματικότητα. Εξάλλου, η κάλυψη αυτού του κενού ήταν ένας από τους βασικούς σκοπούς της ελληνικής συμμετοχής στο διαπολιτισμικό πρόγραμμα ICD-FFM. Αυτό το κενό παραμένει εν μέρει όσο τα νέα ερωτηματολόγια δεν έχουν σταθμιστεί. Η στάθμιση σε αντιπροσωπευτικό δείγμα και η κατάρτιση τυπικών βαθμών θα καταστήσει τα E-ΔΙΠΡΟΠΕ χρήσιμα ψυχομετρικά εργαλεία όχι μόνο για ερευνητικούς σκοπούς, αλλά και για κλινικούς.

Η παρούσα έρευνα αυτή δεν σκόπευε να συγκρίνει τα δεδομένα από τις τέσσερις ηλικιακές ομάδες. Ο λόγος είναι ότι τα αντίστοιχα ερωτηματολόγια, παρά τις ομοιότητές τους, εξακολουθούν να είναι διαφορετικά, με σημαντικό αριθμό προτάσεων να απευθύνονται αποκλειστικά σε συγκεκριμένη ηλικιακή ομάδα. Επομένως, μια προοπτική είναι η σύνθεση των τεσσάρων ερωτηματολογίων σε ένα ενιαίο ψυχομετρικό μέσο για την αξιολόγηση των ατομικών διαφορών στην ανάπτυξη. Οι ομοιότητες στη δομή των E-ΔΙΠΡΟΠΕ3-12 μας επιτρέπουν να πιστεύουμε ότι κάτι τέτοιο θα ήταν δυνατό, τουλάχιστον για παιδιά σχολικής ηλικίας. Το ενιαίο αυτό ερωτηματολόγιο θα διευκόλυνε την απευθείας σύγκριση μεταξύ ηλικιών, χωρίς να ακυρώνει τις ήδη υπάρχουσες εκδόσεις, οι οποίες προτείνεται να χρησιμοποιούνται για μελέτες σε καθένα από τα τέσσερα ηλικιακά στάδια, για τα οποία ειδικά έχουν κατασκευαστεί. Τελικά, η χρήση από την επιστημονική κοινότητα είναι αυτή που

συμβάλλει με τον καλύτερο τρόπο στην περαιτέρω βελτίωση κάθε ερωτηματολογίου και αυτό ελπίζουμε να συμβεί με τα Ε-ΔΙΠΡΟΠΕ.

Βιβλιογραφία

- Achenbach, T. A., & McConaughy, S. H. (1997). *Empirically based assessment of child and adolescent psychopathology. Practical applications*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Ahadi, S. A., & Rothbart, M. K. (1994). Temperament, development and the Big Five. In C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 189-207). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Allport, G. W. (1937). *Personality: A psychological interpretation*. New York: Holt.
- Ανδρέου, Μ. (2009). *Η δομή της συναισθηματικής ευφυΐας και οι σχέσεις της με τη γνωστική ικανότητα και την προσωπικότητα*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Ψυχολογίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Λευκωσία.
- Angleitner, A., & Ostendorf, F. (1994). Temperament and the Big Five factors of personality. In C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 69-90). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Barbaranelli, C., Caprara, G. V., Rabasca, A., & Pastorelli, C. (2003). A questionnaire for measuring the Big Five in late childhood. *Personality and Individual Differences*, 34, 645- 664. doi:10.1016/S0191-8869(02)00051-X.
- Bates, J. E. (1980). The concept of difficult temperament. *Merrill-Palmer Quarterly*, 26, 299-319. doi: 10.2307/23084040
- Bates, J. E., Freeland, C. A. B., & Lounsbury, M. L. (1979). Measurement of infant difficultness. *Child Development*, 50, 794-803. doi:10.2307/1128946.
- Buss, A. H., & Plomin, R. (1975). *A temperament theory of personality development*. New York: Wiley.
- Buss, A. H., & Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Caspi, A., Roberts, B., & Shiner, R. (2005). Personality development: Stability and change. *Annual Review of Psychology*, 56, 453-484. doi:10.1146/annurev.psych.55.090902.141913
- Carey, W. B., & McDevitt, S. C. (1978). Revision of the Infant Temperament Questionnaire. *Pediatrics*, 61, 735-739.
- Cattell, R. B. (1957). *Personality and motivation structure and measurement*. Yonkers-on-Hudson, NY: World Book Company.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992a). *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI) professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992b). Four ways Five Factors are basic. *Personality and Individual Differences*, 13, 653-665. doi:10.1016/01918869(92)90236-1
- De Fruyt, F., Mervielde, I., Hoekstra, H. A., & Rolland, J. P. (2000). Assessing adolescents' personality with the NEO PI-R. *Assessment*, 7, 329-345. doi:10.1177/107319110000700403
- De Fruyt, F., & Van Leeuwen, K. (2014). Advancements in the field of personality development. *Journal of Adolescence*, 37(5), 763-769. doi:10.1016/j.adolescence.2014.04.009
- Demetriou, A. (2003). Mind, self, and personality: Dynamic interactions from late childhood to early adulthood. *Journal of Adult Development*, 10, 151-171. doi:10.1023/a:1023462229730
- Demetriou, A., Kyriakides, L., & Avramidou, C. (2003). The missing link in the relations between intelligence and personality. *Journal of Research in Personality*, 37, 547-581. doi:10.1016/S0092-6566(03)00048-5
- Erikson, E. (1993). *Childhood and society* (reissue ed.). New York: Norton.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, M. W. (1985). *Personality and individual differences: A natural science approach*. New York: Plenum.
- Goldberg, L. R. (1981). Language and individual differences: The search for universals in personality lexicons. In L. Wheeler (Ed.), *Review of Personality and Social Psychology* (Vol. 2, pp. 141-165). Beverly Hills, CA: Sage.
- Goldberg, L. R., Johnson, J. A., Eber, H. W., Hogan, R., Ashton, M. C., Cloninger, C. R., & Gough, H. C. (2006). The International Personality Item Pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality*, 40, 84-96. doi:10.1016/j.jrp.2005.08.007
- Halverson, C. F., Havill, V. L., Deal, J., Baker, S. R., Victor, J. B., Pavlopoulos, V., Besevegis, E., & Wen, L. (2003). Personality structure as derived from parental ratings of free descriptions of children: The Inventory of Child Individual Differences. *Journal of Personality*, 71, 995-1026. doi:10.1111/1467-6494.7106005

- Hampson, S. E., & Goldberg, L. R. (2006). A first large-cohort study of personality-trait stability over the 40 years between elementary school and midlife. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*, 763-779. doi:10.1037/0022-3514.91.4.763
- Hayton, J., Allen, D., & Scarpello, V. (2004). Factor retention decisions in exploratory factor analysis: A tutorial on parallel analysis. *Organizational Research Methods, 7*, 191-205. doi:10.1177/1094428104263675
- Heine, S. J., & Buchtel, E. E. (2009). Personality: The universal and the culturally specific. *Annual Review of Psychology, 60*, 369-394. doi:10.1146/annurev.psych.60.110707.163655
- John, O. P., Angleitner, A., & Ostendorf, F. (1988). The lexical approach to personality: A historical review of trait taxonomic research. *European Journal of Personality, 2*, 171-203. doi:10.1002/per.2410020302
- John, O. P., Caspi, A., Robins, R. W., Moffitt, T. E., & Stouthamer-Loeber, M. (1994). The "Little Five": Exploring the nomological network of the five-factor model of personality in adolescent boys. *Child Development, 65*, 160-178. doi:10.2307/1131373
- John, O. P., Naumann, L. P., & Soto, C. J. (2008). Paradigm shift to the integrative Big Five trait taxonomy. In O. P. John, R. W. Robins, & L. A. Pervin (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (3rd ed., pp. 114-158). New York: Guilford.
- Kalaitzaki, A., Newberry, M., & Birtchnell, J. (2016). The Person's Relating Interview (PRI) and the Observation of Relating Behaviour (ORB): Observers' perceptions of other people's interpersonal relating. In J. Birtchnell, M. Newberry, & A. Kalaitzaki (Eds.), *Relating theory-clinical and forensic applications* (pp. 111-122). London: McMillan. doi:10.1057/978-1-137-50459-3
- Καραμαύρου, Σ. (2014). *Σχέση ηθικής ανάπτυξης με χαρακτηριστικά προσωπικότητας μαθητών/τριών στο μάθημα της Φυσικής Αγωγής*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σέρρες.
- Kohnstamm, G. A., Halverson, C. F., Mervielde, I., & Havill, V. L. (Eds.). (1998). *Parental descriptions of child personality: Developmental antecedents of the Big Five*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Kokkinos, C. M., & Markos, A. (2017). The Big Five Questionnaire for Children (BFQ-C): Factorial invariance across sex and age in a Greek sample of preadolescents. *European Journal of Psychological Assessment, 33*, 129-133. doi:10.1027/1015-5759/a000273
- Krosnick, J., & Presser, S. (2010). Question and questionnaire design. In P. Masden & J. Wright (Eds.), *Handbook of survey research* (2nd ed., pp. 263-314). Bingley, UK: Emerald.
- Kyriakides, L. (2005). Extending the comprehensive model of educational effectiveness by an empirical investigation. *School Effectiveness and School Improvement, 16*, 103-152. doi:10.1080/09243450500113936
- Mackiewicz, M., & Ciecuch, J. (2016). Pictorial Personality Traits Questionnaire for Children (PPTQ-C) – A new measure of children's personality traits. *Frontiers in Psychology, 7*, 498. doi: 10.3389/fpsyg.2016.00498
- Markon, K. E. (2009). Hierarchies in the structure of personality traits. *Social and Personality Psychology Compass, 3*, 812-826. doi:10.1111/j.1751-9004.2009.00213.x
- Markos, A., & Kokkinos, C. M. (2017). Development of a short form of the Greek Big Five Questionnaire for Children (GBFQ-C-SF): Validation among preadolescents. *Personality and Individual Differences, 112*, 12-17. doi:10.1016/j.paid.2017.02.045
- Martel, M. M., Nigg, J. T., & Lucas, R. E. (2008). Trait mechanisms in youth with and without attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Research in Personality, 42*, 895-913. doi:10.1016/j.jrp.2007.12.004
- Martin, R. P., Wisenbaker, J., & Huttunen, M. (1994). Review of factor analytic studies of temperament measures based on the Thomas-Chess structural model: Implications for the Big Five. In C. F. Halverson, G. A. Kohnstamm, & R. P. Martin (Eds.), *The developing structure of temperament and personality from infancy to adulthood* (pp. 157-172). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- McAdams, D. P., & Walden, K. (2010). Jack Block, the big five and personality from the standpoints of actor, agent, and author. *Psychological Inquiry, 21*, 50-56. doi:10.1080/10478401003648740
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology, 52*, 81-90. doi:10.1037/0022-3514.52.1.81
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1997). Personality trait structure as a human universal. *American Psychologist, 52*, 509-516. doi:10.1037/0003-066X.52.5.509
- Mervielde, I., Buyst, V., & De Fruyt, F. (1995). The validity of the Big-Five as a model for teachers' ratings of individual differences among children aged 4-12 years. *Personality and Individual Differences, 18*, 1827-1836. doi:10.1016/0191-8869(94)00175-r
- Mervielde, I., & de Fruyt, F. (1999). Construction of the Hierarchical Personality Inventory for Children (HiPIC).

- In I. Mervielde, I. Deary, F. De Fruyt, & F. Ostendorf (Eds.), *Personality psychology in Europe* (Vol. 7, pp. 107-127). Tilburg, The Netherlands: Tilburg University Press.
- Μπεζεβέγκης, Η., & Παυλόπουλος, Β. (1998). Αξιολόγηση της προσωπικότητας παιδιών και εφήβων από τους γονείς: Κατασκευή και ψυχομετρικά χαρακτηριστικά ενός ερωτηματολογίου. *Ψυχολογία*, 5(2), 165-178.
- Μπεζεβέγκης, Η., Παυλόπουλος, Β., & Μουρουσάκη, Σ. (1996). Χαρακτηριστικά της παιδικής προσωπικότητας, όπως παρουσιάζονται στη φυσική γλώσσα των γονέων. *Ψυχολογία*, 3(2), 46-57.
- Nusbaum, E., & Silvia, P. (2011). Are openness and intellect distinct aspects of Openness to Experience? A test of the O/I model. *Personality and Individual Differences*, 51, 571-574. doi:10.1016/j.paid.2011.05.013
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., & Γιαννίτσας, Ν. Δ. (1999). *Ερωτηματολόγιο Δια-προσωπικής και Ενδο-προσωπικής Προσαρμογής (ΕΔΕΠ). Οδηγίες συμπλήρωσης και αξιολόγησης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Παυλόπουλος, Β. (1998). *Αντιλήψεις γονέων για τη δομή και τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας παιδιών σχολικής ηλικίας: Συμβολή στη θεωρία των Πέντε Παραγόντων*. Διδακτορική διατριβή. Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Rothbart, M. K. (1981). Measurement of temperament in infancy. *Child Development*, 52, 569-578. doi:10.2307/1129176
- Rothbart, M. K. (1991). Temperament: A developmental framework. In A. Angleitner & J. Strelau (Eds.), *Explorations in temperament: International perspectives on theory and measurement* (pp. 61-74). New York: Plenum.
- Rothbart, M. K., Ahadi, S. A., Hershey, K., & Fisher, P. (2001). Investigations of temperament at three to seven years: The Children's Behavior Questionnaire. *Child Development*, 72, 1394-1408. doi:10.1111/1467-8624.00355
- Slotboom, A., & Elphick, E. (1997). *Parents' perceptions of child personality: Developmental precursors of the Big Five*. Alblasterdam, The Netherlands: Haveka b.v.
- Slotboom, A., Havill, V. L., Pavlopoulos, V., & De Fruyt, F. (1998). Developmental changes in personality descriptions of children: A cross-national comparison of parental descriptions of children. In G. A. Kohnstamm, C. F. Halverson, I. Mervielde, & V. L. Havill (Eds.), *Parental descriptions of child personality. Developmental antecedents of the Big Five?* (pp. 127-154). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Smrtnik-Vitulić, H., & Zupančič, M. (2011). Personality traits as a predictor of academic achievement in adolescents. *Journal of Educational Studies*, 37, 127-140doi:10.1080/03055691003729062
- Strelau, J. (1987). The concept of temperament in personality research. *European Journal of Personality*, 1, 107-117. doi:10.1002/per.2410010205
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson.
- Tackett, J. L., Krueger, R. F., Iacono, W. G., & McGue, M. (2008). Personality in middle childhood: A hierarchical structure and longitudinal connections with personality in late adolescence. *Journal of Research in Personality*, 42, 1456-1462. doi:10.1016/j.jrp.2008.06.005
- Tackett, J. L., Slobodskaya, H. R., Mar, R. A., Deal, J., Halverson, C. F., Baker, S. R., Pavlopoulos, E., & Besevegis, E. (2012). The hierarchical structure of childhood personality in five countries: Continuity from early childhood to early adolescence. *Journal of Personality*, 80, 847-879. doi:10.1111/j.1467-6494.2011.00748.x
- Thomas, A., & Chess, S. (1977). *Temperament and development*. New York, NY: Brunner/Mazel.
- Wängqvist, M., Lamb, M. E., Frisén, A., & Hwang, C. P. (2015). Child and adolescent predictors of personality in early adulthood. *Child Development*, 86, 1253-1261. doi:10.1111/cdev.12362
- Zupančič, M. (2008). The Big Five: Recent developments in Slovene child personality research. *Psihološka Obzorja/Horizons of Psychology*, 17(4), 7-32.

Hierarchical Structure of the Developing Personality: A Series of Questionnaires for the Assessment of Individual Differences from Preschool to Early Adolescence

ELIAS BESEVEGIS¹

VASSILIS PAVLOPOULOS¹

ABSTRACT

This article presents data on the construction and the hierarchical structure of a series of personality questionnaires for the assessment of child temperament and personality characteristics by parents. In the first phase, free parental descriptions of child personality were collected and classified using a 14-category coding scheme. Then, 100 clusters of conceptually similar descriptors were created within the initial 14 categories. One or two representative items were selected from each cluster to form four trait lists, for children aged 2-4, 5-6, 9-10, and 11-13 years. These preliminary questionnaire versions were administered to 1,817 parents who evaluated their children's personality characteristics. The underlying structure of parental ratings was examined by applying principal components analyses. This resulted in 4 (3-year-olds) to 5 (6-, 9-, and 12-year-olds) factors and in 12 (3-year-olds) to 15 (6-, 9-, and 12-year-olds) facets of child personality. Alpha coefficients ranged between .76-.96 for the factors, and between .61-.91 for the facets. In their final form, after a psychometric evaluation of their content, the four Questionnaires "Personality Dimensions of Children and Adolescents" (Q-PeDiCA) consist of 92 (3-year-olds), 106 (6-year-olds), 121 (9-year-olds), and 99 (12-year-olds) items, respectively. Several dimensions of the well-known temperament models are included in the new questionnaires. Moreover, the developmental precursors and deviations from the five-factor model of the adult personality are discussed.

Keywords: Identity Personality, five-factor model, childhood, questionnaire

1. National and Kapodistrian University of Athens, Greece

* Correspondence: Elias Bezevegis, Department of Psychology, Faculty of Philosophy, National and Kapodistrian University of Athens, University Campus 15784, Zografos, Athens. Email: ebesev@psych.uoa.gr